

Jordina Medalla i Prat

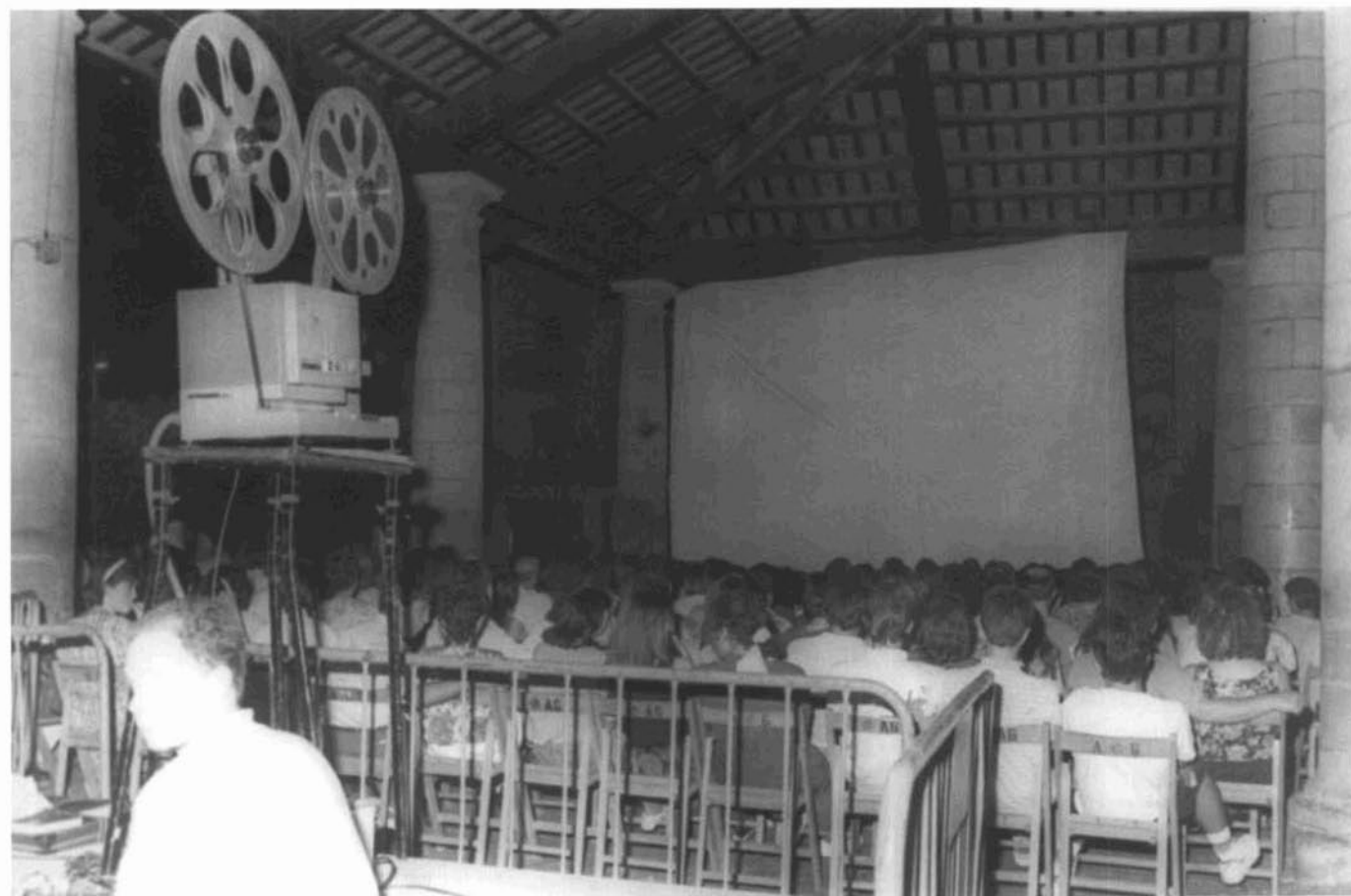
Historiadora

Lambert Botey i Prat

Cineasta i poeta

Inici d'una història. El cinema al Vallès Oriental

Monografia

Sessió de cinema a la fresca a la Porxada, festa major de 1987. (Fotografia: Esteve Gironella, Hemeroteca Municipal Josep Móra de Granollers, HMG)

INTRODUCCIÓ

La història del cinema a Catalunya, aquests darrers anys, viu una etapa especialment fèrtil. Des de la celebració del centenari del cinema (1995) són molts els estudis que s'han fet i des de perspectives ben diverses –alguns pertanyen a la historiografia local–; malgrat això encara queda molt per fer.

Gràcies a la labor del Dr. Miquel Porter Moix i molts dels seus deixebles, entre els quals ens comptem, som uns quants els que intentem saber què ha passat dins del món del cinema –en totes les seves vessants– als pobles, viles i ciutats als quals ens sentim arrelats. El seu conjunt pot permetre una visió generalitzada del que ha estat i és la història del cinema al nostre país.

En l'origen d'aquest article hi ha l'encàrrec d'en Joaquim Romaguera de fer la veu *El cinema al Vallès Oriental* per a un diccionari sobre el cinema, d'abast català, en curs de preparació. La seva petició ens va fer adonar que a part del que hi havia publicat sobre Cardedeu, Castellterçol i Granollers, hi havia un buit important pel que feia a la nostra comarca.

La Dra. Palmira González, a qui agraïm especialment la consulta de material inèdit, diu que «*de cualquier hilo se saca el ovillo*»; nosaltres podríem dir que estem descabdellant el cabdell i que encara està una mica enredat. No hem acabat i queda molt per fer. D'aquí el títol d'aquest treball: *Inici d'una història. El cinema al Vallès Oriental*, perquè ens queden molts fils per estirar: més testimonis, més buidats bibliogràfics, més recerca en arxius municipals i ajuntaments; però també ens convenia parar i posar ordre al que teníem, sintetitzar-ho i donar-ho a conèixer. Esperem continuar verificant –o que ens continuïn verificant– i comprovant el que sabem i seguir investigant.

DE LES SESSIONS DE BARRACA A LES MULTISALES

Quan va arribar el cinema a la nostra comarca? Poc en sabem. Possiblement a cavall dels segles XIX i XX, aprofitant una fira o festa major o, senzillament, perquè arribessin al nostre Vallès –com en altres comarques– una sèrie d'exhibidors ambulants. Amb estranys enginyers, plantaven la seva barraca i ense-

nyaven a tothom que ho volgués veure el prodigi de les imatges en moviment. Probablement, els vallesans van veure sessions de llanterna màgica, i amb el temps imatges reals sobre cel·luloide, que els permetien veure com era el món i contemplar històries de ficció.

El que sí que sabem, amb força certesa, és que a principi del segle XX, els primers locals d'exhibició cinematogràfica són cafès, espais annexos a aquests locals i espais per a fer-hi teatre i altres activitats. Amb el temps van aparèixer altres locals construïts expressament amb aquest fi.

A poc a poc els primers locals d'exhibició pública es diversifiquen en tres concepcions molt diferents: locals muntats específicament per a fer-hi cinema i com a negoci; locals gestionats per entitats de lleure que ja tenen un espai adaptat, per exemple una sala de teatre, i que volen donar una oferta més ampla, i locals a redós de l'Església. La majoria de centres catòlics en són una bona mostra: el cinema era una mena de servei afegit de la parròquia als seus feligresos. Probablement han durat tant en el temps perquè els seus col·laboradors eren voluntaris.

Des dels inicis del cinema a Catalunya fins a la Guerra Civil foren moltes les poblacions vallesanes que d'una forma o una altra tingueren accés a diferents tipus de sessions. El 1886, a Granollers en trobem de *cromofotorama* al Teatre del Casino i el 1897 de *cinematògraf* a la Unió Liberal. Fins llavors havia estat un espectacle de fira, que sovint era exhibit en petites barraques i en coexistència amb altres activitats. Progressivament anaven sorgint les primeres sales d'exhibició amb vocació de ser

La sala Edison, oberta el 1906, a la plaça de can Sínia, actual Maluquer i Salvador, fou una de les primeres sales estables a Granollers. (Fotografia: arxiu V. Vacca).

Agustí Tur i Pujol amb un projecteur de cinema; era fill de Pere Tur i Escandell, exhibidor cinematogràfic ambulant, que el 1901 oferí la primera sessió cinematogràfica coneguda a Granollers. (Font: *Revista de Banyoles*, núm. 757, 1995)

estables. La primera d'aquestes, el Belio-graph, fou instal·lada a Barcelona el 1898 per la família granollerina Belio. Pel que fa a Granollers, la primera sessió de la qual existeix una referència fou a can Torrabadella el 1901 i va anar a càrrec de l'exhibidor ambulant Pere Tur. Però les primeres sales estables no trigarien a arribar. El 1905 s'instal·là al Casino el Cinematógrafo Valero, que posteriorment aniria a la plaça Perpinyà. Aquelles primeres sessions costaven 10 cèntims de pesseta. Un any més tard, a la societat La Alhambra es creà el cinema Cafè Nou, però l'autèntica competidora del Valero fou la sala Edison –amb dues ss– (1906-1913). La Valero i l'Edison mantingueren una dura rivalitat que no acaba fins a la seva fusió el 1907.¹ El 1911, en el solar del cinematògraf Valero s'inaugurà el local del Centre Tradicionalista.²

Altres sales com el Cinema Marina (1912) –després Ideal Cine (1912)– i Royal Cine (1914) precediren els tres locals que més anys han perdurat a Granollers: Mundial Cine (1914), Principal (1920) i Majèstic (1928). També es feien sessions a les seus d'altres entitats, com ara el Centre Catòlic (1909), que passaria a denominar-se Hispano Cine (1913) i Esplai Cinema (1935), a la Unió Liberal i sobretot al Casino (1922), on s'alternaven projeccions amb altres espectacles.

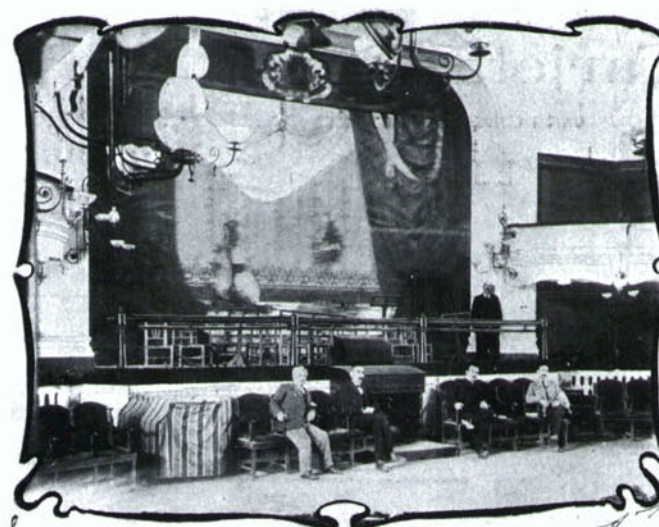
Ideal Cine, a Caldes de Montbui, cap a 1920.
(Fotografia: L. Roisin, HMG)

¹ *La Razón*. 28 d'abril de 1907, núm. 176, pàg. 3.

² *El Vallés*. 4 de juny de 1911, any I, núm. 9, pàg. 6.

Un cinema a l'aire lliure a Granollers: el Mundial Park, inaugurat el 1921. (Fotografia: Joan Font i Domènech, HMG)

Sala d'espectacles del Casino de Granollers, any 1921. (Fotografia: HMG)

Amb el pas del temps ja s'apreciava una certa vocació d'estabilitat en aquests locals, tot i que el cinema, en la majoria de casos, no deixava de ser una part dels espectacles i les activitats que hi tenien lloc. A la majoria de localitats vallesanes, eren associacions, parròquies, societats o cafès els locals que acollien les exhibicions. A Cardedeu, fou la sala de damunt del Cafè Nou i després la sala construïda al darrere i anomenada Cercle de Recreu, can Segarra, Casino Vell, Casino de Cardedeu, Gran Casino del Vallès, l'Esbarjo; a la sala de ball de can Massip constituïren l'Ateneu, que fou el Cine Español, en arribar el sonor Cinema Montserrat i durant la Guerra Civil, municipalitzada i controlada per obrers de la CNT, el cinema Cardedeu. A Caldes de Montbui, el Casino Caldense. A Castellterçol, el Centre Moral, L'Amistat, el casino La Fraternitat i Cafè de Baix. A la Garriga, l'Aliança, Alhambra, Círculo de Recreo, Gran Casino i Centre Catòlic. A Lliçà d'Amunt, l'Aliança. A Llinars del Vallès, el Cine Gay. A Martorelles, el Círculo Liberal Conservador. A Mollet, l'Ateneu, can Castells, Aliança, Unión Moral Recreativa i Unió Familiar. A Parets, can Rajoler. A la Roca del Vallès, el Patronat Catequístic i la Societat la Unió o Unió Liberal. A Sant Celoni, can Pons, cal Xerric –on ara hi ha l'Hotel Suís–, Centro Popular, can Tarradas, segons les èpoques anomenat Recreatiu, Ateneu Republicà o Catequístic, l'Ateneu, el Mundial Cinema on era can Marcó i la sala d'actes de l'escola La Salle. A

Sant Feliu de Codines, el Casino Feliuense, i a Sant Fost, la societat La Unió. L'empresa Cine AS (de la família Altimira) organitzà sessions a Llinars del Vallès, Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera i Santa Maria de Palautordera –aquí també s'havia fet cinema al Cafè España–, Santa Agnès de Malanynas (Casal Catequístic) i Vilanova de la Roca (Casal Catequístic).

La dècada dels anys trenta significà la implantació definitiva del sonor. Desaparegueren els conjunts i les orquestres que amenitzaven les sessions i, amb ells, les sales que no s'adaptaren. Paral·lelament es creà una nova demanda i sorgiren nous locals. El 1933 i com a petit exemple d'aquest fet, l'empresa del Majèstic de Granollers es fa càrrec del cinema instal·lat al Círcol Recreatiu de la Garriga i inaugura la temporada amb el film *La hermana San Sulpicio*.³

La guerra trastocà aquest panorama tan prometedori. A Granollers, del període de la Guerra Civil, podem destacar les activitats fetes pel Sindicat Únic d'Espectacles, controlat per la CNT, i el Servei de Cinematografia. En temps de guerra augmentaren les projeccions de documentals de propaganda i de films soviètics. N'és una mostra *Els marins de Cronstend* (1936), d'Efim Dzigan, projectada el 18 de febrer de 1937 al Cinema Majèstic per CNT Sindicat Únic d'Espectacles i AIT Majestic. «...superproducció russa, distribuïda per Laya Films, del Comissariat de

3 La Gralla. 6 d'octubre de 1933, any XV, núm. 715, pàg. 7.

RELACIÓ DE LES SALES D'EXHIBICIÓ DE CINEMA AL VALLÈS ORIENTAL (1935)

MUNICIPI	HAB.	SALES DE CINEMA
Aiguafreda	639	Empresa del Cinematógrafo
L'Ametlla del Vallès	1.030	Empresa Cine Catalá
Bigues	913	Cine Centro Católico
Caldes de Montbui	4.777	Empresa Principal Cinema Empresa Ideal Cinema
Cardedeu	2.477	Empresa Cine Tres Pins Empresa Cine Segarra
Castellterçol	1.633	Empresa Cine Novella Societat Cine Centro Moral Societat Café-Cine «L'Amistad»
La Garriga	3.115	Teatro-Cine Círculo de Recreo, Juan Bach, (Orpheo Sincronic) Cine del Patronato Parroquial Cine Alhambra, Emp. Orfeo Garri-guenc (Bauer Zeiss Ikon)
Granollers	12.699	Teatro Principal, Empresa Orpheo Sincronic Centro Católico (Societat) Majestic, Empresa Orpheo Sincronic Cine Casino de Granollers, (Stat.) (Philisonor) Cine Actualitats, Empresa Erko Cinaes
La Llagosta	606	Empresa Cine Llagosta
Llinars del Vallès	1.790	Empresa Café Cine Casa Bachs Empresa Cine Gay Café
Martorelles	1.089	Empresa Cine Sala «La Violeta»
Mollet del Vallès	5.527	Cine Ateneu, Empresa Imp. Cine. (Vitacorde) Cine de la Cooperativa Obrera de la Teneria Moderna Franco-Española, Empresa Erko Cinaes
Montmeló	880	Cine Royal, Empresa Dickson
Sta. M. Palautordera	1.580	Cinematógrafo, Empresa Parcerisa Cine «As», Empresa Orpheo Sincronic
Parets del Vallès	1.957	Cine El Jardín, Empresa Dickson Empresa Cine la Cooperativa
St. Antoni Vilamajor	1.134	Cine Sala de Espectáculos, (Stat.)
Sant Celoni	4.192	Mundial Cine, Empresa Orpheo Sincronic Empresa Cine Recreo Empresa Cine Ateneo
St. Feliu de Codines	2.415	Empresa Cine Gloria, Pergam Empresa Cine Círculo de la Paz
Sant Quirze Safaja	277	CineSanatorio de la Rovireta, (Dirección)

Font: «Guía de la Industria y el Comercio Cinematográfico en España e Industrias relacionadas con el mismo para 1936». *Arte y Cinematografía* [Extraordinari Noces d'Argent], Barcelona 1935. El nombre d'habitants correspon al cens de 1930.

Missa de campanya davant del Cine Victoria de Canovelles, finals dels anys 50. (Fotografia: HMG)

propaganda de la Generalitat de Catalunya ... En aquest film no hi ha estels. És una producció d'art col·lectiu».⁴

Amb la victòria franquista es visqueren uns temps difícils: la implantació del *No-Do* i la forta censura van convertir el cinema en una arma de propaganda de la dictadura. A tall d'exemple, el 1942, l'estrena de *Raza*, amb guió de Jaime de Andrade, pseudònim de Francisco Franco, al cinema Coliseum de Granollers, es va viure com un autèntic esdeveniment social, així com les sessions organitzades per Educación y Descanso el 1956. Estrenes com *Els deu manaments* (1956) o *El Cid* (1961) en localitats com Mollet del Vallès també ho eren.

Després de la guerra, malgrat que en moltes poblacions es continuaven fent sessions, moltes sales es transformaren de forma definitiva en cinemes, i se n'obriren de noves. Destaquem entre d'altres: el cinema Esplai, a l'Ametlla del Vallès; els cinemes Ideal, Principal, Casal Catequístic i Casino Caldense, a Caldes de Montbui; Victoria, a Canovelles; Casino Nou, can Segarra (l'antic Cercle), Montserrat (l'antic Español), Casino Nou, Palace Cinema, Las Vegas (reconvertit en el teatre cinema municipal) i Esbarjo, a Cardedeu; cinema Centre, a Castellterçol; la sala del Patronat Parroquial, el cine Recreo i el cinema Alhambra, a la Garriga; les sales Canigó, Sant Esteve, Astòria, Mundial, Principal i Majèstic (també anomenat España, Coliseum i Íntimo), a

Logotips de diversos cinemes de la comarca

Granollers; l'Aliança, a Lliçà d'Amunt; el cinema Gay, el cinema Llinars i el cine del Patronat, a Llinars; Ateneu, sala Cooperativa (Tabaran), Unión Moral Recreativa, Avenida, Habanera, Cinema Catalunya i Casal Cultural, a Mollet; el cinema Royal i el cinema Parroquial, a Montmeló; el Montserrat Cinema, a Montornès del Vallès; el cine Victoria i el Complex o Teatro Fleta, a Parets del Vallès; el cine del Patronat, a la Roca del Vallès; l'Ateneu, el Recreo, el Catalunya o Avenida (antic Salón Rosa) i el cinema Mundial, a Sant Celoni; Coliseo, Gloria i Centre Parroquial, a Sant Feliu de Codines; el cinema Intimo i el cinema Royal (can Rajoler), a Santa Eulàlia de Ronçana, i l'As o España, el Cine Nou, el cine del Patronat, a Santa Maria de Palautordera. També s'havia fet cinema a la rectoria vella de Santa Agnès de Malanyanes i al cine La Palma, a l'actual Vilanova del Vallès.

Avui, la majoria d'aquests locals han desaparegut, i queden vells cinemes a Sant Celoni (Mundial Cine), Caldes de Montbui (Casino), la Garriga (Alhambra)

o Cardedeu (Esbarjo), tot i que han proliferat multisaes com els Òscar (1992) i Nord (1995), a Granollers, i els cinemes Mollet (1995), a la població del mateix nom.

L'estabilització de les sales suposà lògicament que molts empresaris s'iniciessin en aquest negoci. Entre molts cal destacar el fotògraf Josep Masana, propietari del cinema Íntimo (a Santa Eulàlia de Ronçana i Granollers) i del Savoy (a Barcelona, tancat el 2001), i vinculat a Granollers amb el Cafè Nou. Jaume Joseph i Oliveras, a Santa Eulàlia de Ronçana. També famílies com els Illa, Altimira i Montero, que eren propietaris o administraven els locals de Llinars, Santa Maria de Palautordera, Sant Esteve de Palautordera, Sant Pere de Vilamajor i fins i tot el d'Hostalric. A Mollet després de la Guerra Civil l'empresa Continental gestionà els cinemes Ateneu, Sala Cooperativa (Tabaran), Habanera, Avenida, Ateneu i Catalunya, i una bona temporada el Mundial i Catalunya, de Sant Celoni; aquesta empresa estava formada pels senyors Manils, Surto, Puig i Castellsagué, i també els senyors Casas i Pascual. A la Garriga, Salvador Borrell i després Mercedes Jané Rull, al cinema Alhambra. A Cardedeu cal recordar Antoni Riera, que creà el Palace i Las Vegas, així com el Montserrat Cinema de Montornès. A la Roca del Vallès, el senyor Francisco Pujal...

Per testimonis personals sabem que a partir dels anys cinquanta eren habituals una mena de *rutes*, per fer més rendibles les exhibicions. Es tractava que una pel·lícula que es projectava en una primera sessió en una població s'aprofités per a una segona sessió en una altra població; per tant, les pel·lícules, en les seves saques, anaven i venien per diverses poblacions vallesanes. Pràctiques habituals i comunes entre empresaris o entitats conegudes i amigues... d'un negoci que rendia poc i que moltes vegades es portava pràcticament en família.

A tall d'exemple recordarem en primer lloc en Ton, de la Roca del Vallès, amb bicicleta, i després en Josep Pont, de Santa Agnès de Malanyanes, amb moto, que portaven les pel·lícules des del cinema La Palma del «raval» (Vilanova del Vallès), al cinema del Patronat de la Roca, i algunes vegades al cinema Montserrat de Cardedeu. En Quildu era l'encarregat de transportar rotilles de cinta, amb

Grup de treballadors de les obres de millora al Cinema Majèstic de Granollers el 1945. (Fotografia: Joan Guàrdia i Recasens, HMG)

bicicleta, des de Santa Eulàlia a Bigues i l'Ametlla, i l'Arcadi, des de Palau de Plegamans (el Vallès Occidental), les portava, també amb bicicleta, a Caldes de Montbui.

A Granollers foren moltes les persones que d'una manera o altra, ja fossin administradors, gerents o propietaris, destacaren dins del món empresarial. Cal recordar en Valero –al cinema del seu nom–, Heribert Turu, Antoni Pintó, Josep Giralt, Josep Masana –vinculat a les sales del Café Nou i la sala Edison de Granollers, el cinema Íntimo de Santa Eulàlia de Ronçana i el Savoy a Barcelona; ell també va dirigir, a partir de l'any 1921, l'Oficina d'Informació Cinematogràfica, de Barcelona–, Josep Arnau –vinculat a la sala Edison–, el Sr. Caprani –al cinema Marina–, Marià Puig, Josep Massanes, Josep Tatxé –al cinema Mundial–, Josep Aparici i Joan Gratacòs –als cinemes Mundial i Principal–, Joan Massó –als cinemes Canigó i Majèstic–, Francesc Ventura, Francesc Parellada i Antoni Riera –al

cinema Astòria–, Narcís Agustí (pare i fill) –als Òscar– i Josep Maria Ventura –als cinemes Principal, Majèstic i Mundial i, juntament amb Enric Gratacòs, les multisales El Nord a Granollers i els Mollet a Mollet del Vallès–; en l'empresa Espectáculos Vallesanos, que tingué cura dels cinemes Principal, Mundial i Majèstic, hi intervingueren en diferents èpoques J. Massó, F. Ventura, J. Gratacòs, E. Gratacòs i J. M. Ventura.

A banda de les sales estables, van existir, fins als anys cinquanta, una sèrie d'exhibidors ambulants que voltaven per algunes poblacions vallesanes, sobretot en temps d'estiu, que es podien fer sessions a l'aire lliure. Un projector, un llençol blanc i les cadires dels mateixos veïns feien possible que la màgia del cinema arribés a tot arreu. La forma de les bobines –una botifarra enrotllada– feia que existís un llenguatge específic per designar alguns aspectes com ara un canvi de bobina, que era anunciat dient: «S'ha acabat una botifarra i en posarem una altra.» Tenim, entre altres referències, Santa Agnès de Malanyanes i Bigues, que encara recorden la visita d'exhibidors ambulants, que passaven l'«embut» i la «màquina botifarrera», que no era res més que una forma de cobrar l'entrada, tot i que moltes vegades només es feien unes rifes. Els diners es recollien mitjançant un pal lligat a un embut dels que es feien servir per embotir les botifarres. Així, amb aquest estri, es podia arribar a tothom a l'hora de *passar el platet*.⁵

Lligat amb aquest tema cal constatar que a l'estiu sempre s'ha fet cinema al carrer. Des de les exhibicions dels ambulants a l'actual «cinema a la fresca», de la majoria de localitats vallesanes, i més si estan associades a l'estiueig, s'han fet i es fan sessions de cinema a l'aire lliure. Però res com la sofisticació del Mundial Park, situat en un jardí del carrer Ricomà de Granollers: «...ha procurat rodejar-lo de tota classe de comoditats, i en aquestes nits d'estiu serà bo passar unes hores sentint les olors de les flors, refrescant el paladar i contemplant la projecció de pel·lícules i el treball artístic de les atraccions».⁶

5 ALSINA I BOIX, Neus; JUBANY I PINÓS, M. Àngels: *Una ullada al passat. Història gràfica de Dosrius, Canyamars i el Far (1900-1975)*. Ajuntament de Dosrius, abril 1995, pàg. 231.

6 *La Gralla*. 17 de juliol de 1921, any I, núm. 12, pàg. 7.

ELS MÉS PETITS VAN AL CINEMA

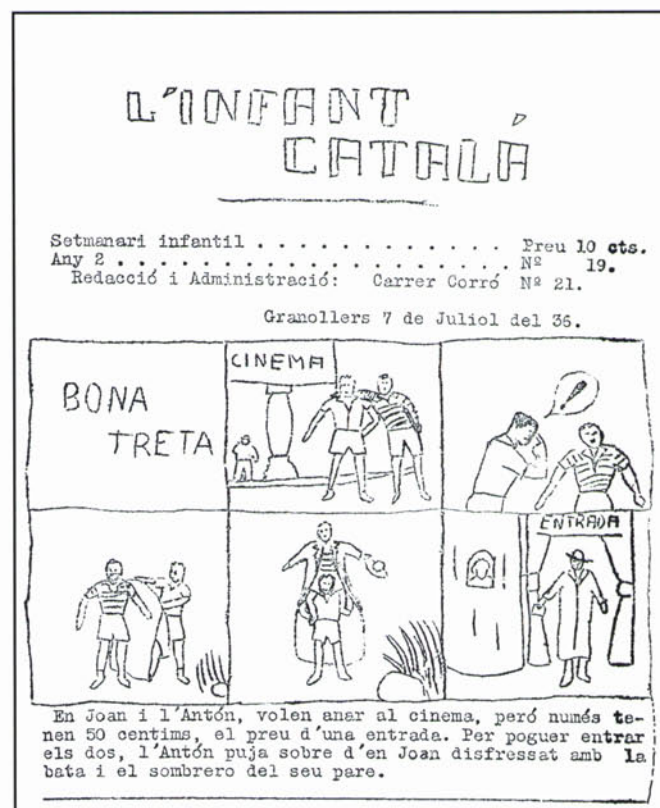
Tal com diu F. Espinet a les conclusions de la comunicació sobre els egodocuments relacionats amb els orígens del cinema i els documents escrits personals de diverses personalitats catalanes: «*les generacions que van assistir a l'eclosió del cinema, com a negoci, com a espectacle, com a art, com a mitjà de comunicació de masses, conserven en la seva memòria molta informació sobre aquest fenomen i el descriuen com un dels elements formatius que més influïren en la conformació de la seva actitud –ideològica, sentimental, vital– davant la realitat que els envoltava i que contribuirien a bastir i transformar. Foren el seu públic privilegiat*».⁷

Aquesta fascinació infantil pel cinema es fa evident en diversos dibuixos d'Amador Garrell o en la revista *L'Infant Català*,⁸ feta per dos vailets granollerins de 12 i 13 anys: Pere Canal i Baliu i Josep Solà i Segalés.

El cinema era una font d'esbargiment i formació i sovint patró de jocs i conductes. Les primeres cintes còmiques i les primeres pel·lícules de dibuixos animats provocaven el riure i l'admiració de tothom, però la facilitat amb què es podien programar pel·lícules i adquirir projectors afavorí la proliferació de sessions de cinema infantil en centres vinculats a l'Església (patronats, centres catequístics, casals parroquials...) i a entitats culturals que volien fer activitats per a nens i nenes a partir dels anys vint. Aquest fou un cinema ben acollit a la nostra comarca, tot i que la majoria d'activitats es limitaren a les sessions de dissabte i diumenge als locals parroquials o als d'alguna entitat cívica.

Aquesta funció d'entreteniment i esbarjo que complia l'exhibició cinematogràfica es completa, en temps de la República, amb uns intents de formació mitjançant algunes sessions didàctiques.

A Catalunya, durant el govern de la Mancomunitat trobem els primers precedents en l'aplicació del

Portada de la revista *L'Infant Català*, del juliol de 1936.
(Font: HMG)

cinema a les escoles. El 1932, la Generalitat creà, amb la finalitat de donar a conèixer la realitat social de Catalunya, el Comitè de Cinema i, dins d'aquest, cal esmentar la tasca de l'escriptor i cineasta granollerí Miquel Joseph i Mayol, que en fou secretari. El Comitè de Cinema Educatiu posà la base per a la implantació de l'ensenyament del cinema a les escoles amb la realització i exhibició de documentals de producció pròpia.

No és fins el maig de 1933 que s'iniciaren les exhibicions de pel·lícules educatives i institucions docents de la Generalitat i que aquestes activitats arriben al Vallès. Segons A. Duran, aquests serveis de cinema actuaren en les escoles de l'Ajuntament i de la Generalitat, com ara la Biblioteca Popular i escoles de Granollers, a les de la Garriga i de Mollet, entre altres punts.⁹

7 ESPINET I BURUNAT, F.: *El públic infantil en els inicis del cinema a Catalunya, a partir dels egodocuments*. «La construcció del públic dels primers espectacles cinematogràfics». Museu del Cinema. Col·lecció Tomas Mallol. Ajuntament de Girona. Girona, 2003, pàg. 97.

8 *L'Infant Català*. 7 de juliol de 1936, any II, núm. 19. Vegeu també: SUBIRÀ, J.: *La història de la premsa de Granollers*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982, vol. 1, pàg. 388-389.

9 DURAN I PADRÓS, A.: *La política cinematogràfica de la Generalitat republicana: el Comitè de Cinema de la Generalitat de Catalunya*. «El cinema espanyol, de l'adveniment i la implantació del cinema sonor (1929) a l'escat de la Guerra Incivil (1936)». III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques. «Cinematògraf». Societat Catalana de Comunicació. Barcelona, 1993. II època, núm. 3, pàg. 21-22.

Dibuix d'Amador Garrell i Soto de l'exposició Granollers 1929/1930. Records d'un vailet granollerí (Granollers, 1976). (Fotografia: Joan Parera).

El dia 25 de novembre de 1933 la Biblioteca Popular de Granollers acollí una d'aquestes sessions amb títols com: *La vida de les papallones*, *Fabricació de motlles d'acer*, o *Fabricació de la porcellana*, i, atenent les indicacions fetes per Joseph, alguns nens redactaren després les seves impressions.¹⁰

L'esclat de la Guerra Civil frenà moltes d'aquestes activitats. En la majoria de poblacions les activitats cinematogràfiques per als petits es reprengueren just en acabar la guerra, i des d'Educación y Descanso s'organitzaren algunes sessions de cinema infantil, mediatitzades pel règim, però fou l'Església amb el seu mal anomenat *cine de doctrina*, qui organitzà la majoria de sessions de cinema per a infants en la majoria de localitats del Vallès. No serà fins a la dècada dels seixanta que apareix un seguit d'iniciatives més progressistes.

L'Institut Municipal d'Educació de Barcelona, dirigit per Josep Serra i Estruch, es preocupà molt del cinema infantil i organitzà en moltes poblacions catalanes (per exemple, Cardedeu, Granollers o Mollet) cursos per a monitors de cinema infantil i sessions per a la mainada.

A Granollers, la tardor de 1964 i amb la col·laboració de l'Associació de Pares de Família es muntà el I Curs per a Monitors de Cinema Infantil a la sala d'actes de la Parròquia de Sant Esteve. Els dies 16 i 23 de febrer i 2, 9 i 16 de març de 1967, organitzat per l'Associació de Pares de Família, a la sala d'actes Sant Esteve de la Parròquia, va tenir lloc el II Curs i també va ser impartit per Josep Serra i Estruch. Del 7 a l'11 d'agost es fa també, a l'Escola del Treball, el III Curs de Perfeccionament per a Monitors de Cinema Infantil. En aquest espai es va crear una biblioteca especialitzada en cinema infantil a disposició dels monitors. El seu fons fou cedit el 1994 a l'Associació Cultural de Granollers per l'ànima i dinamitzador d'aquelles activitats, Esteve Sala i Cortés.

A Cardedeu, el 1964 es programà la I Semana de Cine para Niños, al cinema Esbarjo, amb la presència de monitors formats als esmentats cursets; entre aquests cal esmentar Magí Torruella, que llavors estudiava a l'EOC (Escuela Oficial de Cine, creada el 1962). S'hi projectaren 36 films i en la majoria de les sessions es feren xerrades amb els nens. A banda d'aquesta setmana cal esmentar les sessions fetes pel cineclub infantil El Carrilet; el 1975 organitzaren el I Curs de Cinema per a Monitors. A Mollet s'organitzaren les Semanas de la Juventud (1964) al Casal Cultural. Alfred Usart Barreda, un monitor sortit de la mà de Serra i Estruch, fou l'impulsor de la projecció de cintes els diumenges a la tarda, de 1970 a 1973, al Centre de Protecció de Menors que hi havia a Parets del Vallès.

Si a Mollet destaquen les sessions organitzades pel Sr. Pi al club de la sala Tabaran, entre «pipes i llepolies», a principi dels anys seixanta, i les de la sala Tagore del Centre Parroquial de meitat dels setanta, a Sant Celoni destaquen les que es feien a la sala d'actes de La Salle els diumenges a la tarda, i a Granollers la programació que el 1965 projectaren el Casino, els diumenges, i la sala Sant Esteve, els dissabtes. En diferents moments algunes escoles de Caldes, com ara les Carmelites o el Centre Escolar Montbui, han projectat pel·lícules destinades a nens i nenes, però en aquesta localitat destaca, la temporada

¹⁰ La Gralla. 17 de desembre de 1933, any XIII, núm. 628, pàg. 5.

1984/1985, la iniciativa de la Regidoria de Cultura de fer sessions de cinema per a infants –cada quinze dies i en diumenge– al Centre Democràtic i Progressista.

El 1971, l'Associació de Pares de Família de la Par-ròquia de Sant Esteve de Granollers,¹¹ coneguda com la colla de Ricomà pel nom del carrer on es reunien, prengué la direcció de la sala Sant Esteve i inicià una programació estable que va tenir una gran anomenada entre la gent adulta. Les sessions del diumenge a la tarda foren un oasi per als més petits.

Aquesta programació tindria continuïtat el 1974 amb un grup de joves que, sota la denominació de Cine Club Infantil (CCI),¹² oferí una de les pàgines més importants del cinema infantil a Granollers. Era un col·lectiu molt heterogeni de persones que creien en el cinema com a vehicle cultural, amb la finalitat de promoure activitats d'estudi i de difusió del mitjà cinematogràfic entre els infants de Granollers.

En els seus inicis feia una única sessió els diumenges a la tarda, però l'èxit d'assistència va fer que en moltes ocasions s'ampliés a dues. Els films anaven precedits d'un comentari, preparat el dia abans en una projecció privada a la qual assistien els membres del cineclub. Quan l'horari ho permetia, es feia també un fòrum amb els nens que assistien a la sessió. Amb la finalitat que el cinema arribés als barris de la ciutat es va adquirir un projector de 16 mm, i els dissabtes a la tarda els mateixos membres del cineclub tenien cura de projectar els films.

Paral·lelament, el 1975 es creà un taller de cinema infantil en el qual de forma gratuïta s'oferia la possibilitat que els menors coneguessin el llenguatge cinematogràfic i fessin les seves pròpies cintes; aquesta experiència fou recollida en publicacions especialitzades.¹³

El CCI considerà que els nens podien veure tota mena de cinema, i per això no es limità a programar el que llavors es considerava purament infantil.

Instantànies de les sessions del taller de cinema del CCI (Cine Club Infantil de Granollers), que inclouen rodages de pel·lícules. (Fotografies: L. Botey, arxiu autors)

11 Entre altres, hi participaren: Enric Corbera, Joan Corbera, Francesc Escarmis, Lluís Figueras, Emili Galo, Josep Gurri, Josep M. Palau, Quim Sanz i Ricard Sauri.

12 En formaren part: Lambert Botey, Joan Callejon, Ton Cassassas, Imma Caussa, Ricard Caussa, Margaret Colomer, Amalia Ezquerro, Ramon Font, Rafa González, Carmen Lara, Joan Llistuella, Jordina Medalla, Margarita Mogas, Jaume Ortuño, Pep Pérez, Jaume Pujal, Montse Roca, Quim Sanz, Lluís Tintó, Elisabet i Jordi Velilla i Dolors Ventura, entre d'altres.

13 ALONSO, M.; MATILLA, L.: *Imágenes en libertad. Nuestra Cultura*, Madrid 1980, vol. 2. pàg. 45-47 i pàg. 99-103; NUEVE Y MEDIO: «La imagen y el niño. A la búsqueda de nuevas experiencias. El Cine-Club Infantil de Granollers.» *Cinema 2002*, núm. 10, desembre de 1975, pàg. 44-45.

Cartell del CCI (Cine Club Infantil) de la sala Sant Esteve de la Parròquia de Granollers, vers el 1975, dissenyat per Jaume Ortuño. (Arxiu autors)

Linòleum de la imatge de Charles Chaplin fet per Jordi Pagès. (Arxiu autors)

L'interès i la preocupació pels nens i la ciutat que els esperava portaren a organitzar i patrocinar una exposició al Museu de Granollers: *L'urbanisme a Granollers* (1977), amb un seguit d'activitats paral·leles. La temporada 1978/1979 fou la darrera, a causa de les poques condicions de seguretat que reunia la sala, la qual tancà definitivament el 1979.

Paral·lelament, al Casino de Granollers Club de Ritme també s'organitzaven algunes sessions infantils, així com, posteriorment, al Casal Pompeu Fabra, situat a can Punes; aquestes darreres eren organitzades per l'Agrupació Sardanista de Granollers a principi de la dècada dels vuitanta.

Diferents inquietuds i la preocupació per fer entendre el cinema com a eina cultural i educativa tindrien continuïtat uns anys més tard –amb Rafa González com a president de l'Associació Cultural–, amb la incorporació d'alguns membres del CCI a l'Associació Cultural de Granollers (AC), en les *Activitats per a les escoles* (curs 1982/1983) i la *Roda d'espectacles infantils* (1987), conservant una mica aquell tarannà del Cine Club Infantil dels anys setanta. Les activitats de la AC i del Centre Cultural de la Fundació la Caixa queden reflectides en un altre apartat per la seva consideració i continuïtat.

A Mollet, actualment La Xarxa (Associació per a la Promoció de l'Espectacle Infantil i Juvenil) inclou entre les seves activitats el cinema per a infants.

No podíem tancar aquest apartat dedicat als més petits sense esmentar l'Agustí Corominas, que amb diferents textos teòrics, propostes didàctiques i activitats a través del Casal del Mestre de Granollers, a més de les seves pròpies inquietuds com a cineasta, s'ha convertit en un referent pedagògic per a Granollers.¹⁴

LA GENT PARLA DE CINEMA: CINECLUBS I CINEFÒRUMS

Fascinades pel cinema, moltíssimes persones han sentit la necessitat de conèixer més aspectes d'aquest art i de tot el que l'envolta: aspectes tècnics i formals, però també de saber més de les històries explicades, la forma de narrar-les, el seu contingut i el seu significat.

D'aquest interès individual és fàcil passar al col·lectiu. Veure pel·lícules, estudiar-ne el contingut, conèixer-ne els aspectes tècnics, practicar el debat i la contraposició d'idees en grup, ha donat

¹⁴ La seva tesi doctoral *La representació de la infància en el cinema espanyol des dels seus inicis fins al 1978* (2000) així ho mostra.

pas a les sessions de cinefòrums i a la creació de cineclubs. Al nostre país, en bona part, tot això ha passat en ple franquisme i en un moment amb manca de llibertat d'expressió i d'associació. Les sessions de cinema han ajudat a formar-se cinematogràficament, però també han servit per a formar una consciència social i crítica.

Els cinefòrums de la comarca del Vallès Oriental segueixen un recorregut històric molt semblant als de la resta de Catalunya i no s'escaparen d'aquesta funció, i encaixen perfectament, o es barregen, amb alguna de les tipologies esmentades per Miquel Porter Moix en una entrevista concedida a membres del Cineclub de Vic el 1999:

«Uns que són només cineclubisme, gent que vol veure cine i ja està. Uns altres que són els cineclubs o cinefòrums que van aparèixer al voltant de nuclis d'Església. A l'Església li interessa tenir una certa influència sobre el poble que no sigui estrictament la litúrgica, i com que el cinema en certa manera també és una litúrgia, doncs els hi va la mar de bé, això. I després hi ha els nuclis més polititzats que utilitzen el cinema com a excusa per reunir-se per parlar de moltes coses. I d'aquest, n'hi havia de totes les tendències, des de gent clarament marxista fins a gent de tipus demòcrata cristià».¹⁵

Com a precedents i abans de la Guerra Civil, entre els anys 1933 i 1934, es feren a Granollers algunes sessions de cineclub –anomenades llavors Cine Selecto–, organitzades pel setmanari *La Gralla*; en la primera es projectà *Topaze* (1932), de Louis Gasnier, amb l'argument basat en l'obra teatral de Marcel Pagnol.

Podríem anomenar *època dels pioners* la dècada de 1950. És el moment en què arriba al nostre país aquesta pràctica procedent d'Itàlia, tot i que el costum de fer un col·loqui es remunta a la dècada dels vint i a França.

A Granollers l'Associació Cultural inicià aquestes pràctiques durant els anys cinquanta. Les seguí el

Casino Club de Ritme, que el 1958 organitzà sessions amb diferents presentadors, com ara Josep del Castillo, Antoni Garcia Grau, Joan Francesc de Lasa, Carles Sindreu, Esteve Sala o Josep Verde Aldea.

Els anys seixanta configuren bàsicament una dècada de formació cultural cinematogràfica i d'expansió. Segons Jordi Torres, el 1961 Catalunya comptava amb més de setanta cineclubs i cinefòrums actius,¹⁶ però les sessions no posseïen l'esperit crític que assoliren més tard.

Durant aquests anys el cineclub de l'Associació Cultural continuava amb les seves activitats, però al llarg dels mesos de març, abril i maig del 1963 el Casino de Granollers Club de Ritme crea també el seu cineclub.¹⁷ El cinema retrospectiu i amateur fou un dels aspectes més interessants d'aquesta iniciativa, de la qual destaquen les sessions que sobre la història del cinema oferiren Josep del Castillo López i Miquel Porter Moix.

Muntatge a partir del programa del cineclub del Casino amb la projecció de la pel·lícula *La evasión* i conferència de M. Porter-Moix, el 1963. (Arxiu autors)

CASINO DE GRANOLLERS - CLUB DE RITMO

cine-club
GRANOLLERS

presenta a

MIQUEL PORTER - MOIX

que disertarà sobre

"El cinema als petits països"

Proyección del film

La evasión

Título original: "Le Trou". Nacionalidad Franco-italiana. Producción: Play-Art Films de París. Titulo de Roma. Dirección: Jacques Becker. Argumento: basado en la novela "Le trou" de J. Giovanni. Guión: Jacques Becker, J. Giovanni y Jean Aurel. Fotografía: Ghislain Cloquet. Intérpretes: Raymond Meunier, Michel Constantin, Philippe Leroy, Jean Kérody, Marc Michel.

MIQUEL PORTER-MOIX, espíritu inquieto y activo es ya conocido del público de Granollers a través del "Teatre viu" de la "Agrupació Dramàtica de Barcelona", presentado hace dos años en la Biblioteca Popular "Francisco Tarafa". Es Licenciada en Letras (Sección de Historia) y ha dirigido sus esfuerzos a la investigación del mundo del espectáculo. Es redactor cinematográfico de "Destino" y "Serra d'or" y fue fundador del grupo de renovación musical "Els setze jutges". Es autor de "Cinematografía catalana", obra publicada en la Biblioteca Roixa y de "Cinema-Final de trajecte i començament d'utopia", publicada en "Panorama actual de les idees" por el editor Rafael Dolmau.

sábado, día 2 de marzo - a las 10:30 noche

15 YLLA-CATALÀ, Josep; PONCE, Santi: *La pel·lícula del Cineclub. Un capítol de la història de Vic (1958-2000)*. Eumo Editorial, Vic, 2002, pàg. 23.

16 TORRAS i COMALADA, Jordi: «La febrada del cine-club en la xaradorosa nit espessa. Apunts per a una història». Dins *Cinematògraf. Annals de la Federació Catalana de Cine-Clubs. Història de la Catalunya Cinematogràfica*. Barcelona, 1983-1984. Vol. 1, pàg. 181.

17 En la comissió fundadora del Cine-Club del Casino Club de Ritme trobem: Emili Botey, Josep Comas, Amador Garrell, Gabriel Montagud, Esteve Sala i Joan Vernet.

Els anys setanta signifiquen una continuació del coneixement cultural i cinematogràfic, però les presentacions i els col·loquis adquireixen un caràcter més combatiu, de crítica i oposició al règim i de reivindicació social.

En moltes poblacions vallesanes, als anys setanta es feien sessions de cinefòrum, tot i que en la majoria de casos no hi havia una programació estable: Montmeló, Montornès, la Roca del Vallès, Santa Eulàlia de Ronçana, Bigues, Caldes de Montbui, Santa Maria de Palautordera, Lliçà de Vall o Vallromanes. A Caldes de Montbui aparegué el 1974 el Cine-Club 74, que durà més o menys fins a 1982. El setembre de 1975 sorgí l'intent de crear una coordinadora amb diversos cineclubs de les comarques del Vallès Oriental i Osona, formada pels de les poblacions de Centelles, Vic, la Garriga, Montmeló, Montornès, Granollers, Lliçà de Vall, Cardedeu i Sant Pere de Torelló, un intent que, per motius que es desconeixen, no reeixí.

Les eleccions generals de 1977 i la Constitució de 1978 deixaran la seva empremta. És el moment de màxima esplendor pel que fa a sessions de cinefòrum i de creació de la majoria de cineclubs al Vallès Oriental. La manca de llibertats feia que moltes vegades, un cop comprovada l'absència dels socials (policia secreta franquista), els fòrums servissin per a parlar de temes que s'allunyaven dels purament cinematogràfics.

Alguns cineclubs tingueren més rellevància i continuïtat en el temps, com ara, a Mollet, La Gàbia, La Finestra i, posteriorment, el cineclub Cabiria; el CEASC (Centre Excursionista) i el cinefòrum de l'associació La Salle, de Sant Celoni; el cineclub El Carrilet, que en el període de la formació de la Federació Catalana de Cineclubs, tingué una gran influència; la Garriga amb el Cineclub la Garriga, amb molta empena i de la mà de Martí Porter i Huerre (president de la Federació Catalana de Cineclubs fins a l'abril de 2003), o el Cineclub Sant Esteve de Sant Esteve de Palautordera, continuen fent sessions de cineclub i organitzant mostres especials.

També cal esmentar les sessions organitzades a Granollers pel setmanari *Vallés*, sota el nom de *Noche-Vallés* i coordinades per Frederic Nadal Cribillers i també pel CIT (Centre d'Iniciatives i Turis-

me 1971-1976), dirigit per Joan Illa Morell, una entitat que depenia directament de l'Ajuntament i que va ser fortament contestada pels sectors més progressistes de la ciutat, ja que en el cas del cinema podia accedir a les sales d'exhibició locals, i per tant comptava amb més mitjans que el cineclub de l'Associació Cultural; tot i així, la programació que va fer fou molt interessant. Finalment destaquen les sessions del mateix Centre Cultural de la Fundació la Caixa, que juntament amb el cineclub de l'Associació Cultural encara continuen programant títols que normalment no són exhibits en els circuits comercials.

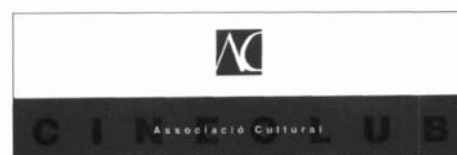
A Granollers, una altra iniciativa destacable fou el Boul'Mich Club (amb el nom extret del Boulevard Saint Michel), que tingué una vocació marcadament cultural i programà diferents sessions.

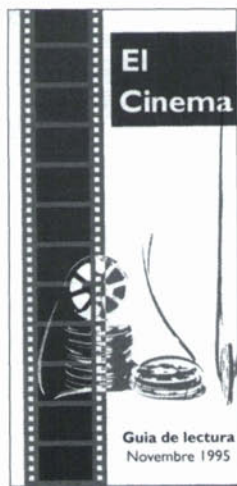
De l'Agrupació Excursionista de Granollers cal esmentar els cicles de Cinema de Muntanya (1987, 1988, 1989 i 1991) organitzats en col·laboració amb el Centre Cultural de la Fundació la Caixa (llavors Cercle Cultural de la Caixa), que varen permetre portar a Granollers les persones més reconegudes en l'àmbit del muntanyisme, i els Primavera de Cinema de Muntanya (2001 i 2002).

A un nivell més modest però interessant hi hagué les diferents activitats organitzades per l'Ateneu de Granollers, entre elles *Un dia de pel·lícula*, el

Símbols i logotips de cineclubs de la comarca.

(Arxius: Josep Calle -GAC- i autors -resta d'imatges)

Guia de lectura *El cinema*, de les biblioteques de Granollers, en commemoració del centenari del cinema l'any 1995 i cartell del GAC de Mollet. (Arxius: autors –Guia– i Josep Calle –cartell)

1995, per commemorar el centenari de la primera exhibició pública de pel·lícules. La biblioteca Can Pedrals també commemorà l'esdeveniment amb diferents activitats com ara conferències, una exposició... i sessions de vídeo, en què es cercà la relació entre llibres i cinema. Coordinaren aquestes activitats Dolors Taulats i Francesc Circuns.

Per a la majoria de cineclubs els anys vuitanta signifiquen un període de normalització cinematogràfica, després d'haver fet feines de substitució. Amb la normalitat política es pot tornar a gaudir d'una pel·lícula i intercanviar opinions i experiències cinematogràfiques.

Progressivament s'anirà abandonant la pràctica de presentació d'un film i la seva posterior discussió, o només es farà amb sessions molts especials, que poden incloure, per exemple, la presència d'un director per a preparar i oferir als espectadors una fitxa o dossier amb informació del que veuran.

S'aprofita les sessions de cineclub per estrenar produccions que s'escapen de l'àmbit merament comercial i que no s'estrenen en el circuit comercial de la localitat. En el cas de Granollers, alguna vegada es dona la paradoxa de l'estrena a posteriori d'alguna pel·lícula que havia obtingut un gran èxit en sessions de cineclub. Els cineclubs, nascuts a redós de la societat civil, i amb ells les sessions de cinefòrum són una base per al coneixement històric global del nostre país. Permeten saber el comportament, les formes de pensar i d'actuar del moment. N'han sortit tota mena d'iniciatives per influir en la

vida social i política, i han estat canals d'expressió alternatius a la legalitat vigent. Han fet possible que moltes persones s'ho passessin bé, aprenguessin i convisquessin amb civisme i a més a més, els han permès viure sensacions i experiències que queden en el record per sempre.

LES «SEMANA DEL CINE ESPAÑOL»

El 1957 es decidí que per potenciar Granollers es crearia dins del marc de la Fira i Festes de l'Ascensió un festival que s'anomenaria «Semana del Cine Español». En la primera etapa se'n feren sis edicions. Tot i que la intenció era oferir bones pel·lícules, els resultats, malgrat l'interès afegit de la presència d'algunes estrelles del cinema espanyol, van ser lamentables. A partir de la segona edició es van crear premis. D'aquesta edició cal destacar l'exhibició de *La vida por delante* (1958), de Fernando Fernán Gómez, que va escandalitzar el públic en negar-se a acceptar un premi de segona categoria. Des de la tercera edició fins a la sisena la qualitat dels films va ser molt baixa.

La segona etapa s'inicià el 1971; llavors es va escollir un jurat de bon nivell, però la qualitat artística dels films continuava sent molt dolenta. Per aconseguir més públic, a les sessions els organitzadors sortejava cotxes i electrodomèstics. Si el nivell dels films era molt baix, encara ho fou més en les següents convocatòries, fins que va desaparèixer definitivament el 1976.

Les «Semana del Cine Español» congregaven molts espectadors, tant afeccionats al cinema com curiosos. Cinema Majéstic, maig de 1974. (Fotografia: HMG)

Les «Semana del Cine Español», malgrat la bona voluntat dels organitzadors, no van aportar a la història del cinema espanyol, ni a Granollers, res que no fos la presència d'uns actors i actrius que venien a promocionar els seus films.¹⁸

DUES ENTITATS AMB VOLUNTAT CINÈFILA

A Granollers cal esmentar dues entitats que al llarg del temps han esmerçat els seus esforços en favor d'un cinema diferent. Ens referim al Centre Cultural de la Fundació la Caixa i a l'Associació Cultural.

El Centre Cultural de la Fundació la Caixa de Granollers és un equipament cultural de la Fundació la Caixa inaugurat el 1981 i dotat de sales d'exposició i auditori. L'absència de sales d'exhibició que no fossin els mateixos cinemes comercials, i la bona disposició de la institució feren que progressivament moltes entitats desenvolupessin activitats, pròpies o en col·laboració, relacionades amb el cinema en el seu espai: l'Agrupació Excursionista amb quatre edicions de la Mostra de Cinema de Muntanya (1987-1991) i el cicle *Geografia i viatges* (1990); el Gra, l'Avalot, Amics de l'Àfrica, Casino de Granollers Club de Ritme, també el Cineclub la Garriga i sobretot el Cineclub de l'Associació Cultural. Mostres d'aquesta activitat són els cicles *Amèriques filmades* (2000), que va organitzar juntament amb els cineclubs de la AC i de la Garriga, i la Federació Catalana de Cineclubs; també una mostra de cinema africà amb el cineclub de la Garriga (2002) i com a activitat paral·lela a una exposició de fotografia africana.

Organitzats pel mateix centre i en el record dels inicis, queden cicles com *Tot recordant* (1982) o *Quatre setmanes amb Tatí* (1982), a manera d'homenatge a figures desaparegudes del cinema. El curs 1982-1983 l'anomenat llavors Cercle Cultural organitzà una sèrie de sessions de cinema anomenades *Cinema jove*. Les presentacions dels films anaven a càrrec de Lluís Diumaró, Joan Portet, Miquel Blancher, Mari Luz Vélez... En els darrers anys, i durant el

curs acadèmic, incideixen bàsicament en els aspectes educatius i de debat, amb cicles com ara *Gèneres cinematogràfics* (1996), *Un passeig pel cinema europeu* (1997), *Nous cinemes europeus* (1998), *Cinema i societat* (1997-1998 i 1998-1999), *Altres cinematografies* (1999), *Música i músics de cinema* (2000-2001, 2001-2002, 2002-2003), *Cinema i mitjans de comunicació* (2001-2002) o *El món a debat* (2002-2003). A l'estiu els cicles són més lúdics: *La comèdia: del riure al somriure* (2001), *Viatges i viatgers* (2002) o *Dels viatges* (2003).

Aquesta institució no sols exhibí i exhibeix una programació cinematogràfica d'interès i qualitat, sinó que manifestà igualment preocupació per altres tipus de comunicació, com ara les edicions de *Encontres vídeo* a partir de 1984, el cicle *Pioners de la videocreació* (1998) o un taller de videocòmic (2001).

Cartell de la Roda d'Espectacles Infants de l'Associació Cultural de Granollers, primavera de 2003, i programa de mà del cicle de cinema *Dels viatges*, organitzat pel Centre Cultural de la Fundació la Caixa, de Granollers, l'estiu de 2003. (Arxiu autors)

18 CAPARROS LERA, José M.: «Desde Granollers 71: El show del cine español». *Cinestudio*, juny de 1971, núm. 98, pàg. 8 a 11; NADAL, Frederic: «Las XII Semanas del Cine Español». *Revista del Vallés*, 23 desembre de 1995, núm. 993, pàg. 3-49. [Extraordinari Nadal]

19 Vegeu la bibliografia d'E. Sala, L. Botey i J. Medalla.

L'Associació Cultural, constituïda el 1947, al llarg dels anys sempre ha tingut cura de treballar dins del camp del cinema. Des de les ponències sobre el tema llegides al Centre d'Estudis,¹⁹ les *Activitats per a les escoles* i la *Roda d'espectacles infantils* –activitats ja esmentades–, passant pel cineclub i per les activitats dels Cineastes de Granollers.

La primera sessió de cineclub va tenir lloc al 24 de gener de 1950 al cinema Majèstic, amb la projecció de *Hamlet* (1948), de Laurence Olivier; seguirien altres films com *Rashomon* (1950) o *Candilejas* (1952). Les projeccions es feien en diferents sales de Granollers, però fou l'època del cinema Astòria la que podríem anomenar més cineclubística: *Cleo de 5 a 7* (1961), *Fahrenheit 451* (1966), *Giulietta de los espíritus* (1965) etc. La darrera sessió d'aquesta etapa fou, el 1969, amb *Un verano con Mònica*.²⁰

Els principals promotors d'aquestes sessions eren Esteve Sala, Josep Comas, Antoni Garcia Grau i Vicenç Oliveras. El 1971, juntament amb J. Comas i E. Sala, s'hi incorporaren Lambert Botey, Jordi Pagès, Jaume Ortuño i Jordi Riba. Posteriorment s'hi incorporarien Joan Corbera, Pere Illa, Jordi Mauri, Francesc Circuns, Ricard Causa, també encara que de forma esporàdica Ramon Parellada, Pius Canal i Antoni Garcia Prat, i més tard Lluís Bauxell, el qual ha continuat fins avui com a responsable. Sovint eren els mateixos membres del cineclub els encarregats d'anar a cercar els films, de projectar-los i de fer els fòrums. Fins que es va comprar un projector de 35 mm i una pantalla que s'instal·là a la Casa de Cultura Sant Francesc, les sessions es feien en diferents espais de la ciutat, com ara la sala Sant Esteve, l'Escola de Treball, la Mútua del Carme i la mateixa Casa de Cultura Sant Francesc. Actualment les sessions tenen lloc al Centre Cultural de la Fundació la Caixa, entitat amb la qual existeix un conveni.

Després d'haver estat diverses vegades finalista, el 1992, el Cineclub de l'Associació Cultural va rebre el Premi Nacional de Cinematografia de la Generalitat de Catalunya al millor cineclub.

El Premi Ramon Dagà de cinema amateur, organitzat per l'Associació Cultural de Granollers i

Dibuix d'Amador Garrell i Soto de l'exposició *Granollers 1929/1930. Records d'un vailet granollerí*, exposició de dibuixos (Granollers, 1976), que s'utilitzà per a una activitat del cineclub de l'AC commemorativa dels 50 anys de l'entitat. (Arxiu autors)

Publicació de l'Associació Cultural de Granollers en motiu de la cessió del fons bibliogràfic Esteve Sala. (Arxiu autors)

20 Consulteu ASSOCIACIÓ CULTURAL. Programació del CINE-CLUB 1950-1985. Ordenada de forma cronològica i per directors. Associació Cultural, Granollers 1985.

l'Ajuntament d'aquesta ciutat, ha sofert al llarg del temps una important transformació. Va sorgir arran d'una ponència sobre Ramon Dagà que va fer Esteve Sala al Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers el 9 de desembre de 1960. El 1965 se'n va fer la primera convocatòria i en les tres primeres edicions era d'àmbit purament local; les va guanyar Josep Rovira. El 1970 es va obrir el seu abast a tot el territori nacional i per als cineastes locals es va crear el premi Pedra de l'Encant. A la cinquena convocatòria, el premi Ramon Dagà fou guanyat per Amorós Ballester i el local per Lambert Botey i Jordi Pagès. L'any següent només es va concedir el premi Pedra de l'Encant a la Elan Diert Cooperativa de Films, que estava formada per Arian i Lambert Botey, Joan Corbera, Isabel Bonnin, Jordi Mauri, Pere Illa i Jaume Ortuño. Antoni Morera guanyava la convocatòria següent i en la següent foren guardonats Rafael Marco i Eugeni Anglada, i els locals Jaume Ortuño i Joan Corbera guanyaren la darrera edició del premi Pedra de l'Encant. La novena edició va canviar substancialment les seves bases i es va ampliar a treballs escrits, en format de 16 mm i també de vídeo; el jurat estava format per Romà Gubern, Julio Pérez Perucha, Basilio Martín Patino, Pere Portabella i Esteve Sala; el guanyador fou Albert Estévez. El 1976 va ser declarat desert i el 1978 va ser guanyat per Joan Simó i pel grup Vídeo Nou. Posteriorment la mostra es transforma, els anys 1980 i 1981, en una trobada de vídeo.

Programa de mà
de Cineastes de
Granollers correspo-
nent a la convocatòria
de l'any 2002.
(Arxiu autors)

Amb motiu del centenari del cinema, l'Associació Cultural va iniciar la tasca de recuperar tots els films realitzats a Granollers entre els anys 1920 i 1980, i passar-los a format vídeo amb la finalitat de crear un fons filmic de la ciutat. Tots aquests films van ser exhibits en una mostra anomenada Cineastes de Granollers, Memorial Ramon Dagà (1995). A partir d'aquí es va crear un col·lectiu que fins aquest moment ha realitzat quatre treballs conjunts: *Granollers vist per* (1996), *Bona nit, Granollers* (1998), *Granollers silent* (2000), *Animals de carrer* (2002) i *Travelling* (2003). Cineastes de Granollers proposa als seus membres un tema i ells fan la seva pròpia creació, que és exhibida en forma de migmetratge. *Bona nit, Granollers* va obtenir una menció especial del jurat en el Festival de Cinema de Girona (1999). En aquests projectes, hi han participat més de trenta cineastes.

EL PLATÓ DEL VALLÈS ORIENTAL

La primera notícia documentada que hem trobat d'una filmació al Vallès Oriental data de 1902: el farmacèutic Tomàs Balvey i Bas, amb un grup d'amics de Cardedeu, recuperà el ball de l'espolsada, que fou presentat a Granollers el dimarts de carnaval. Aquell dia a la ciutat, segons *La Veu del Vallès* del 16 de febrer de 1902, «uns barcelonins impressionaven cinta per a cinematografo». Probablement fou aquí on contactaren amb un dels germans Napoleón, i pocs dies després a Cardedeu ells o algun dels seus col·laboradors rodaren la dansa, que es projectà en el seu cinema de Barcelona. L'any següent, el 1903, i durant les festes de carnaval, la cinta fou exhibida a l'Animatógraphe de Pere Tur, instal·lat a Granollers. D'aquesta filmació, en resta poc menys d'un minut, i es recuperà el gener de 2001 del Museu Etnològic de Barcelona, fou restaurada i es tornà a mostrar al Museu Arxiu Tomàs Balvey de Cardedeu el febrer de 2002, just un segle després de la filmació.

Les filmacions més antigues corresponen a documentals, tot i que també hi ha altres films de ficció. Cal destacar a Aiguafreda *La malquerida* (1914), de Ricard de Baños, i *La alegría que pasa* (1930), de Sabino Micón; a Bigues i Riells, concretament a Sant Miquel del Fai, *La Marieta de l'ull viu o Baixant de la font del Gat* (1927); a Canovelles, *Homenaje del pueblo*

Extres veïns de Bigues en una pel·lícula rodada en part a Sant Miquel del Fai. Segons Palmira González, probablement, correspon al rodatge del film *Baixant de la font del Gat*, també, anomenat *Marieta de l'ull viu* (1927), de José Amich, *Amichatis*. (Arxiu: família Batlles)

de Canovellas a Don Francisco Torras Villà; a Cardedeu, *Reportatge de Cardedeu i de les seves activitats comercials i industrials* (1930), d'Albert Trullols, *Cursa Ciclista* (1935); a Castellterçol, *Castellterçol, primera pedra del monument de Prat de la Riba* (1914); a les Franqueses del Vallès, *Inauguración del ayuntamiento de las Franquesas* (1912), de la casa Pathé Frères; a la Garriga, *Festes de la Garriga* (1909), *La procesión va a la ermita* (1910), *Aplec de la Mare de Déu del Camí* (1909), a can Terrers, de Fructuós Gelabert; *Flors de cingle* (1909), de Josep Gaspar, i *El alcalde de Zalamea* (1914), d'Adrià Gual; a Montmany-Figaró, *Amor de campesino* (1923), de José Pitarch, i al Montseny, *Sierra del Montseny* (1911), producció de Segundo de Chomón per a Pathé Frères, i *El Montseny, Viladrau i la Tordera* (1912-1913), de F. Gelabert.

A Granollers cal esmentar la filmació *La col·locació de la primera pedra de l'Hospital de Granollers* (1914),

pel·lícula retitulada amb el nom de *Granollers, Festa Major 1914*, de la casa Gaumont, i que entre d'altres, porta imatges preses des del campanar de la parròquia de Sant Esteve, de sardanes a la Porxada, un ball a l'envelat de la societat L'Alhambra, una cursa de bicicletes, la vinguda de l'Orfeó Català a Granollers i la instal·lació de la primera pedra de l'entitat sanitària amb la presència de públic i autoritats.²¹ També *Festa Major* (1926) o *Visita de S. M. el Rey y A.A.R.R. a la ciudad de Granollers* (1929) i l'obra cinematogràfica de Ramon Dagà i el seu càmera Joseph Bosch, autor del documental *L'enterrament de la sardina* (1929), i de Modest Solsona, *Sortida de missa a Granollers* (c.1930). Del període de la Guerra Civil cal mencionar, entre d'altres, les imatges del bombardeig de Granollers (1938) dels noticiaris Actualités Movietone, Fox Gaumont Actualités i British Paramount News²² i algunes imatges de *La farándula* (1936), d'Antoni Momplet.

21 Film documentat a Granollers [GARRELL I ALSINA, Amador: *Granollers Vila Oberta*. Barcelona: Miquel Arimany, 1960. pàg.: 227 i 228]. La restauració del film [Granollers, Festa Major 1914] ha estat possible gràcies al suport de l'Ajuntament de Granollers / Hemeroteca Municipal Josep Mora de Granollers. S'ha realitzat durant l'any 2003, a partir d'un únic material conservat: una còpia de projecció de l'època, en suport nitrat, del fons cinematogràfic de la Filmoteca de Catalunya, col·lecció Miquel Porter i Moix. Vegeu també: CALLE, J.; CARDONA, R.; MEDALLA, J.; RIBAS, I.: «Granollers, Festa Major 1914». *Cinema Rescat*, núm. 14. Anualitat 2003, pàg. 25-35.

22 AMO, Alfonso del: *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*. Cátedra/Filmoteca Española. Madrid, 1996. 125, 204 i 477. I vegeu: GARRIGA, J.: *Granollers. El bombardeig de 1938*. Ajuntament de Granollers, Granollers 1988 i 2002. Col. «Coneguem Granollers», núm. 4.

De la postguerra en endavant cal anotar la presència de moltes produccions, entre les quals destaquen: a l'Ametlla del Vallès, *Els sense nom* (1999), de Jaume Balagueró; a Bigues i Riells, *Terra de canons* (1993-2000), d'Antoni Ribas; a Caldes de Montbui, *La Monyos* (1995), de Mireia Ros; a Cardedeu, *El embrujo de Shanghai* (2001), de Fernando Trueba; a les Franqueses del Vallès, *Habanera 1820* (1992), d'Antoni Verdaguer; a la Garriga, el documental *Processó a la Garriga* (c. 1940), de M. Solsona, *El somni de Maureen* (1993), de Romà Guardiet, i *Assumpta intern* (1995), de Carles Balagué; a Montmeló i Montornès, *Medias y calcetines* (1969), d'Antoni Ribas; al Montseny, *Penny Princess* (1951), de Val Guest; *Bon dia, amor* (1957), de Franco Rossi, i *La recerca de la felicitat* (1993), d'Albert Abril; a la Roca del Vallès, la majoria rodades al castell, *Robin Hood nunca muere* (1974), de Francesc Bellmunt, *Ambició fallida* (1975), de Christian Jaque, *La isla de las vírgenes ardientes* (1978), de Miquel Iglesias, i *Darkness* (2001), de J. Balagueró; a Sant Celoni i Caldes de Montbui, *Contraband Spain* (1954), de Lawrence Huntington i Juli Salvador; a Santa Fe del Montseny, *Don Juan de Serrallonga* (1948), de Ricard Gascon, i *La maldición de la bestia* (1975), de M. Iglesias; a Sant Feliu de Codines, *La isla de la muerte* (1965), d'Ernst von Theumer; a Sant Pere de Vilamajor, *Freetown* (2001), de J. Arazola; a Santa Eulàlia de Ronçana, *Rateta, rateta* (1989), de F. Bellmunt; a Santa Maria de Palautordera, *La forastera* (1951), d'Antonio Roman, i a Tagamanent, *La Bíblia negra* (2001), de David Pujol.

Hem trobat alguns documents i sentit alguns comentaris sobre la possibilitat de la construcció d'uns estudis cinematogràfics a la Roca del Vallès²³ o a Canovelles, i d'una ciutat del cinema prop del Circuit de Montmeló,²⁴ però en cap dels casos els projectes es van dur a terme. La descoberta de l'antiga fàbrica tèxtil Roca Umbert, a Granollers, per part de la productora de cinema Marta Figueras propicià

Vista del carrer Príncep de Viana i del Mundial Cine de Granollers, el dia que hi actuà l'Orfeó Català amb motiu de la festa major de 1914, de la qual la casa Pathé Films filmà un reportatge. (Fotografia: família Mogas, can Poll, HMG)

La imatge correspon al rodatge del film anglès *Penny Princess* (*La princesa del Penique*) (1951-1953) de Val Guest, filmat al Montseny. Els actors principals foren Yolande Donlan i Dirk Bogarde. A l'esquerra, molt probablement, l'actor secundari Peter Butterworth, en el paper de Julien i a la dreta, Agustí Soler, de Santa Maria de Palautordera, tocant el trombó. (Arxiu Joan Soler)

23 «Expediente a instancias de D^o Carlos Pont Estrada... sea girada visita por el federatario municipal de esta Corporación a la finca propiedad del firmante, emplazada en este término municipal, y lugar conocido por el "Mayols" del Barrio de Gasuachs, y que el exponente tiene proyectada la construcción de unos Estudios Cinematográficos y se pueda dar fé de la existencia de un manantial abundante de agua en el lugar conocido por "Mas Fugué", consistente en un pozo y en el cual se halla instalado un grupo-bomba que cuida de su elevación; cuyo caudal se considera completamente suficiente para cubrir las necesidades de dichos Estudios, y le sea librado el documento pertinente para acreditar los anteriores extremos. La Roca a 13 de abril de 1964». Ajuntament de la Roca del Vallès.

24 Testimoni de Manel Esteban, president del Col·legi de Directors de Cinema de Catalunya.

Rodatge de *La Monyos* de Mireia Ros al recinte de l'antiga fàbrica Roca Umbert de Granollers, el 1996.
(Fotografia: Pere Cornellas, HMG)

Paco Poch, esquerra, i Isaki Lacuesta, dreta, productor i director de *Cravan vs Cravan* (2001). D'aquest film es rodaren algunes escenes a Roca Umbert. (Fotografia: Lluís Bauxell, arxiu autors).

aquest espai com a plató cinematogràfic, també molt utilitzat per a la gravació de sèries de televisió, curtmetratges i espots publicitaris, i que ha fet que el ritme de rodatges a la ciutat s'incrementés. El primer film que s'hi rodà fou el ja esmentat: *La Monyos* (1995). Després, *Gràcies per la propina* (1996), de Francesc Bellmunt; *No es pot tenir tot* (1996), de Jesús Garay; *Em dic Sara* (1998), de Dolors Payás; *Els sense nom* (1999), de Jaume Balagueró; *La ciutat dels prodigis* (1998), de Mario Camus; *El viaje de Arian* (2000), d'Eduard Bosch, i els telefilms *Gossos* (2001), de R. Guardiet, i *Nines russes*, de Pau Freixas (2002). A final del 2002 i sota el nom de *Fàbrica de les arts*, s'ha presentat un pla d'usos per a aquesta antiga indústria que inclou continuar donant acollida a la producció audiovisual.

No podem tancar aquest apartat sense citar, ni que sigui de passada, alguns professionals del cinema vallesans: els germans Castells de Cardedeu, que són prou coneguts com a realitzadors d'escenografies teatrals, però que també han aportat el seu saber a produccions com *Laura a la ciutat dels sants* (1987) o *El embrujo de Shangai* (1990)..., Balter Gallart com a director artístic o responsable de decorats de films com *El vent de l'Illa* (1987), *Blue Gin* (1987), *És quan dormo que hi veig clar* (1988), *Rateta, rateta* (1990), *Huevos de oro* (1993), *La teta i la lluna* (1994), *El beso perfecto* (1994), *Pareja de tres* (1995), o *En brazos de la mujer madura* (1996), entre d'altres. Vicenç Viaplana també ha participat en algunes d'aquestes pel·lícules, com ara *Blue Gin* (quadres) o *Estació central* (direcció artística).

Santi Trullenque dirigint la pel·lícula *Still Life*, amb els actors Amélie Heude i Dani Codina, el desembre de 2002 a Marata. (Fotografia: Santi Trullenque)

FER CINEMA

Sempre hi ha hagut gent afeccionada al cinema que, al marge de la indústria, amb molta voluntat i molta il·lusió, ha volgut fer les seves pròpies pel·lícules. Sovint les pretensions dels seus autors superaven els resultats, però el que importava no era això sinó el fet de realitzar els propis somnis. En un principi, sobretot als anys seixanta i setanta, aquest fenomen es va conèixer com a cinema amateur, i la majoria de treballs eren fets en formats reduïts (8 mm i súper 8); altres films, formalment més ben acabats i en molts casos rodats en 16 mm, s'englobaren dins del fenomen de cinema independent.

Abans de fer un repàs a l'obra dels principals cineastes de la nostra comarca, cal recordar el pioner de Granollers: Ramon Dagà i Jofresa (Barcelona 11-05-1892, Barcelona 26-02-1962). El 1921 creà la productora Grano Films amb la qual realitzà tres films. El primer, *Campeón por amor* (1921), és una comèdia. *Granollers industrial* (1922) fou el segon, i el va rodar en col·laboració amb Alfredo Mateldi Belli, que el 1922 muntà a la Unió Liberal una acadèmia cinematogràfica en què participaren una cinquantena de persones. Es tracta d'un documental que inclou publicitat estàtica i en moviment. *Ama tu mujer* (1923) és, a nivell formal, el més interessant de tots tres i hi destaquen dos aspectes: la utilització de viratges de colors i la manipulació de la imatge, ratllant alguns fotogrames per aconseguir algun efecte especial. Els dos films de ficció foren recuperats per a Granollers l'estiu de 1981 a Tuy, on se'ls havia emportat la família. El documental mai es va moure de la ciutat. Els originals foren donats a Miquel Porter i Moix i estan dipositats a l'Arxiu de la Filmoteca de la Generalitat per a la seva preservació; n'han quedat còpies en nous formats a l'Hemeroteca Municipal Josep Móra de Granollers. El 1990 l'Ajuntament acordà posar el nom de Ramon Dagà a un carrer de la ciutat.²⁵

També cal destacar l'obra de Josep Escobar i Saliente (1908-1994), prou conegut com a ninotaire i autor de teatre, però també un dels grans exponents del cinema d'animació català. A Granollers realitzaria el seu primer film de dibuixos animats, *La rateta que*

Dibuix del film *La rateta que escombrava l'escaleta* (1939), de Josep Escobar. Reproduïda al «Curso de dibujo humorístico por correspondencia. Los dibujos animados» del mateix dibuixant. (Arxiu: Coleccine, Col·lecció Cinematogràfica de Jordi Tomàs)

Ramon Dagà segons Amador Garrell i Soto, de l'exposició *Granollers 1929/1930. Records d'un vailet granollerí* (Granollers 1976). (Fotografia: Joan Parera)

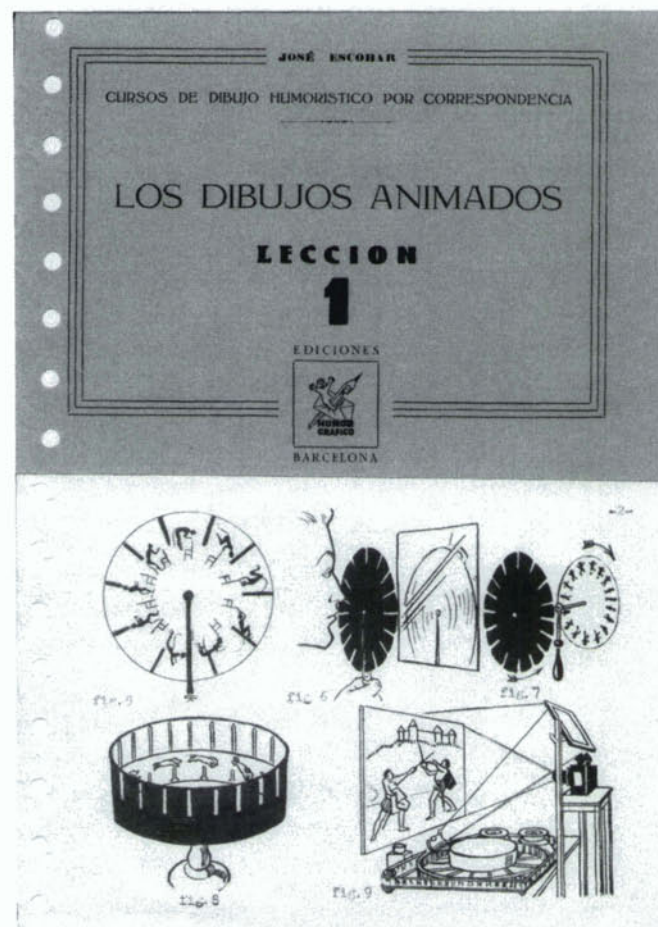

²⁵ Per a més informació sobre Ramon Dagà i Mateldi Belli consulteu la bibliografia d'E. Sala, L. Botey i J. Medalla.

escombraval l'escaleta (1933-1934), amb la col·laboració del fotògraf granollerí Josep Bosch. En el seu debut fílmic, la rateta escombrava sota la Porxada. El film es presentà a un concurs del Centre Excursionista de Catalunya i no el van admetre perquè estava fet en 35 mm, però sí que es projectà a la seva seu el 24 de maig de 1934. L'octubre d'aquell mateix any, Escobar deixà Granollers per anar a Barcelona. A causa de la seva militància política fou represaliat i cessat com a funcionari de Correus.

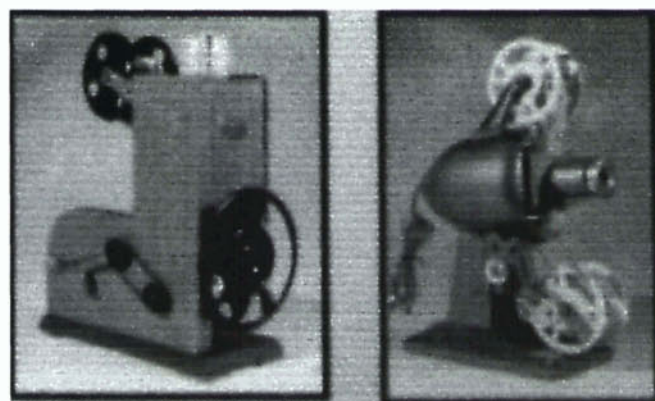
El 1938 Jaume Baguñà i Salvador Mestres crearien la Hispano Grafic Films; entre el seu equip hi havia J. Escobar i Joaquim Muntanola, i d'aquesta empresa sortiren produccions com la sèrie *Juanito Milhombres*, o la pel·lícula *La isla mágica* (1940). El 1942, per desavinences amb Mestres, el grup es va pràcticament desfer i Escobar i Muntanola realitzarien *Una perrita para dos* i el primer episodi de la sèrie del Fakir González: *El fakir González en el circo*, que fou produït per Cifesa. Més desavinences entre els dos dibuixants provocaren que el primer retornés amb Baguñà i el segon continués amb la sèrie del faquir i l'altra empresa.

Aquest mateix any Jaume Baguñà, d'Hispano Grafic Films, i Alexandre F. de la Reguera, de Dibsono Films, fusionen les seves empreses sota el nom de Dibujos Animados Chamartín, filial d'animació, a Barcelona, de la productora madrilenya. Produïren tres sèries amb diferents equips, el primer dirigit per Francesc Tur, reprenent la sèrie de Don Cleque, de la qual hi havia un capítol de Dibsono Films; el segon, dirigit per Escobar, s'encarrega d'*El torito Civilón*, sèrie de sis episodis produïts entre 1942 i 1945. El tercer projecte, *Garabatos*, fou el més innovador i hi participaren tots els membres de la casa. Era una mena de còmic animat. A la portada hi havia una caricatura inanimada –sempre feta per Escobar– d'un personatge famós que donava títol a l'episodi, i que després es movia i protagonitzava un gag. Seguien diferents historietes animades. Entre 1942 i 1945 es realitzarien 14 títols. Escobar també va fer dos títols de la sèrie Zapirón: *El cascabel de Zapirón* (1943) i *Zapirón busca empleo* (1947) –aquesta ja fora de la Chamartín, que havia desaparegut–, i dos de la sèrie de Pituco: *Pituco fumador* (1943) i *Los reyes magos de Pituco* (1944) i, ja per a la Baguñà Hermanos, *El gallo presumido* (1948).

Primera pàgina i il·lustracions de *Curso de dibujo humorístico por correspondencia*. Los dibujos animados de Josep Escobar. (Arxiu: Coleccine, Col·lecció Cinematogràfica de Jordi Tomàs)

Josep Escobar va crear dos projectors de joguina amb una animació molt perfeccionada gràcies a l'acurada descomposició del moviment. A la dreta, model Skob, del 1954, a l'esquerra, model Stuck, del 1962. (Font: exposició *La joguina cinematogràfica*, Terrassa, 2002; arxiu: Coleccine, Col·lecció Cinematogràfica de Jordi Tomàs).

El 1945, els germans Baguñà, amb l'ajuda de Josep Benet i Morell i pràcticament amb el mateix equip (Joan Ferrándiz, Francisco Tur, Guillermo Fresquet, Federico Sevillano i Enrique Ferrán) que a la Chamartín, crearen una nova empresa dedicada a l'animació: Estela Films. El 1950 produiran la cinta *Érase una vez...*, basada en la *Ventafocs* de Perrault, però amb el títol canviat, perquè Walt Disney preparava la seva *Cenicienta* i l'havia registrat. El film incorporaria moltes innovacions tècniques. El crític d'art Alexandre Cirici-Pellicer n'assumí la direcció artística, i Josep Escobar la direcció i el guió del film, aportant-hi el seu toc personal en més d'una escena, com una de molt celebrada en què uns cavalls ballaven una dansa apatxe i un can-can. El rodatge comença el març de 1949 i el film s'estrena a final dels anys cinquanta i és guardonat a la Biennal de Venècia.

Escobar seria també l'inventor de joguines cinematogràfiques com el Cine Skob i el Cine Stuk i l'autor del curs per correspondència *Curso de dibujo humorístico por correspondencia. Los dibujos animados*.

Molts anys després que Ramon Dagà fes els seus films, foren moltes les entitats que de manera més o menys intermitent organitzaren activitats, sobretot en els anys seixanta i setanta, bàsicament dedicades al cinema amateur: Foto-Film del Vallès projectà films del grup Ametlla Films, format per Josep Badia, Francesc Boada i Josep Maria Vallsmadella, que el 1963, juntament amb l'Associació Cultural, el Boul'Mich Club i l'Agrupació Excursionista mun-

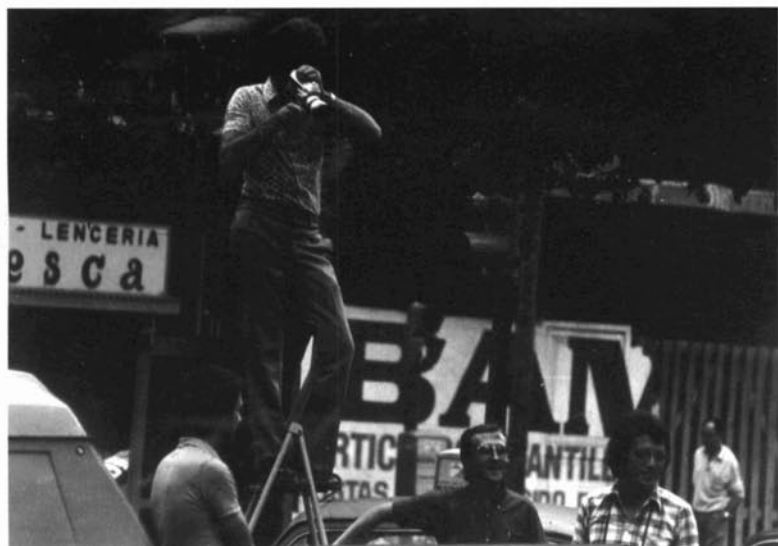
Membres del CineClub Infantil en un rodatge en ple centre de Granollers. (Fotografia: CineClub Infantil, arxiu autors)

taren el Concurso Exposición de Fotografía y Documental Cinematográfico.

Al llarg dels anys seixanta començà a desenvolupar-se l'amateurisme en format reduït (8 i súper 8 mm). Foren moltes les poblacions que, a través d'agrupacions fotogràfiques o cinematogràfiques i en molts casos dels mateixos consistoris, feren concursos o festivals del rotlle (entre d'altres, Aiguafreda, Mollet, Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui, Sant Celoni o Mollet). A Granollers cal esmentar el Premi de Cinematografia Amateur Ramon Dagà de cinema amateur, organitzat per l'Associació Cultural de Granollers i l'Ajuntament de la ciutat.

A Castellterçol el 1997 es realitzaren les Primeres Jornades Cinematogràfiques. L'aparició del vídeo féu que diverses poblacions organitzessin certàmens, a voltes aprofitant aquest format, per exhibir films rodats en 16 o 35 mm; en aquest sentit, cal destacar la Mostra de Curtmetratges de Canovelles (1997), organitzada i propiciada per l'Ajuntament de la població i dirigida pel cineasta Gonzalo Tamajón, i el Mollet Ficció, muntat pel col·lectiu Tabaran (1996). Altres entitats molletenques són l'Associació Cultural Amics de les Arts Visuals km 100 (1986) i el GAC (Grup d'Activitats Cinematogràfiques), creat el 1994 arran d'un curs de cinema i vídeo organitzat per l'Ajuntament de Mollet, i entre les activitats del qual destaquen la creació del cineclub Cabíria i produccions diverses, com ara un audiovisual, una exposició, programes de ràdio, crítiques cinematogràfiques o un joc. El 2003 ha començat la I Mostra de Curtmetratges de Caldes i el 1r Festival de Cinema Revoltes de Sant Esteve de Palautordera.

No serà fins al 1950 quan trobem obres d'autors de Granollers com Emili Botey i Alsina: *Restes arqueològiques a la Roca del Vallès i Granollers antic*. Als anys seixanta, amb la implantació dels petits formats, sorgí una important generació de cineastes com Josep Rovira, Gabriel Montagud, Josep Comas, Josep Lluís Arimany, Emili Botey i Gómez, Anibal Roca, Romà Blas, Joan Font i Padró, als quals una dècada després s'afegirien, entre d'altres, Arian i Lambert Botey, Joan Corbera, Francesc Circuns, Agustí Corominas, Jordi Pagès, Joan Portet, Albert Granado, Sergi Molina o Jaume Ortuño.

Sovint les obres dels amateurs no transcendiren més enllà de les sessions privades, i d'aquí la dificultat de fer-ne una relació completa; a Mollet cal destacar la important tasca feta per Emili Codina i pel seu fill Joan, així com la de Joan Collell i el Sr. Comas; a Santa Agnès de Malanyanes, Joan Sitjes i Lluís Parés; a l'Ametlla la creació de l'esmentat Ametlla Films; a Caldes de Montbui, Silvestre Torra i Joaquim Cos, els germans Hermsilla, de la Llagosta, i Eudald Anglís, i a Santa Maria de Palautordera, Joan Vidal i Esteve Rovira, autor també de diverses sèries televisives.

A Granollers n'hi ha d'altres que cal recordar, ja que d'una forma més o menys professional continuaren i continuen treballant en el cinema i el vídeo: Jaume Subirana, Arian Botey Jr., Montse Homs, Albert Jordana, G. Tamajón, Maite Sánchez, Pep Mogas, Alba Barnusell o Jordi Rodoreda, i les noves generacions, amb Berta Diumaró, Vicenç Viaplana Ventura i d'altres; a Canovelles, Miguel Puertas; a

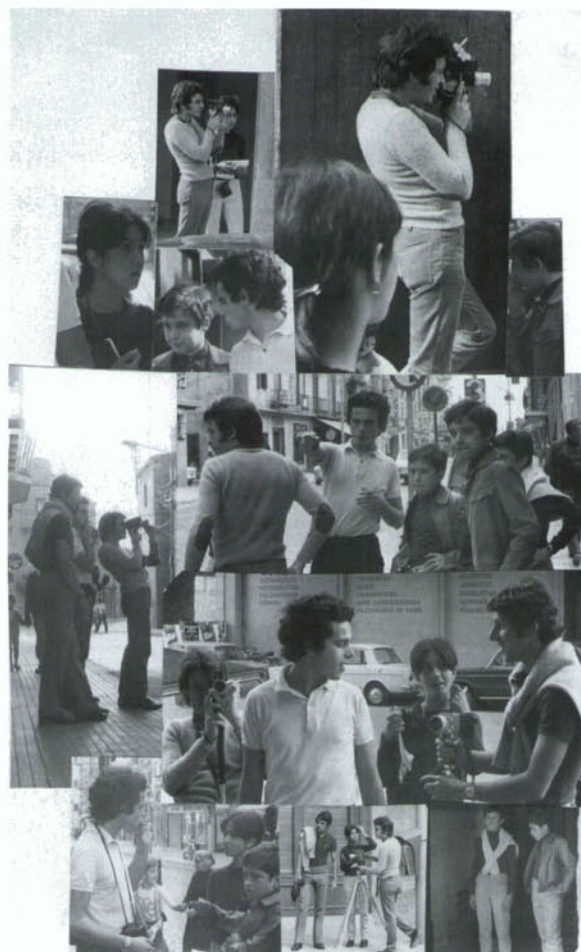
la Roca del Vallès, Manel Cantos; Ruben Broto, a Sant Fost de Campsentelles; a l'Ametlla del Vallès, Santi Trullenque; a la Garriga, Meritxell Soler, Eugeni Sans, Dani Portabella i Fernando Borrero.

CEL-LULOIDE I PAPER

Moltes coses que fan referència al cinema s'escriuen sobre paper, i per tant no podem oblidar crítics, historiadors i guionistes.

Com a crítics de la premsa comarcal cal esmentar, a *Revista del Vallès*, les crítiques de Nicerola i Pérez Zurruluqui, que foren substituïts, el 1942, per Coral Montagud i Marià Puig. Més endavant, hi participarien, entre d'altres, Aurelio Peláez de Ojeda i José Oliva, a principi dels seixanta, Antoni Garcia Grau, Joan Portet, J. Ortuño, José Cañas, Jonathan Gelabert i Frederic Nadal. Isidre Guarro col·laborà en diverses publicacions i en l'obra d'Edmond Orts *El cine. 749 bio-filmografías de directores del cine sonoro mundial. Apéndice con reseñas filmográficas de 340 directores más*. I treballà en temes de recopilació cinematogràfica recollint més de 142.000 fitxes tècniques de pel·lícules. A Granollers, Comunitat Cristiana (1969-1977), col·laboraren M. Torruella, E. Sala, Josep Comas, J. Portet i L. Botey. A la desapareguda *Plaça Gran*, la crítica anà a càrrec de Josep García Blanco, Joan Portet, Jaume Ortuño i Lluís Bauxell.

Rodatge de la pel·lícula *Què fer?* (1970), dirigida per Jordi Pagès. (Arxiu autors).

Capçaleres de diverses revistes de cinema comarcals. (Arxius: HMG i autors)

Cal esmentar també les publicacions *Scena. Revista quinzenal d'informació cinematogràfica*, creada l'any 1977 per Joan Besson, Julio López i Fermí Puig, en la qual col·laboraren Lambert Botey, Ricard Causa, Joan Cortés, Joan Portet i Quim Sanz; d'aquesta revista es va publicar un únic exemplar. També era destacable l'esforç de la publicació *Tot Cinema*, dels cinemes comercials, que va aparèixer l'any 1982. Cal esmentar també la publicació de *Manual para principiantes en cine en 8 mm*, escrit l'any 1964 per Lluís Rovira i Redorta. A *Publijordi*, va publicar F. Circuns, a *El 9 Nou*, Anna Palomo, i a *La Pipa*, L. Botey i Mar Canet.

Pel que fa a la història del cinema local, a Cardedeu no podem deixar de citar l'obra de Pere Comas i Duran *A l'acabar el s. XX. Els locals de divertiment* (2000), i a Castellterçol la de E. Vila i Llonc, *El Centre Moral i les primeres projeccions cinematogràfiques a Castellterçol* (1998). Si Amador Garrell i Alsina, amb *El cinema a Granollers* (1933), fou el primer a voler deixar constància de la realitat cinematogràfica de la ciutat, es deuen a Esteve Sala els primers estudis seriosos sobre història del cinema a Granollers, amb la ponència *Notes per a una història del cinema a Granollers*, presentada al Centre d'Estudis de Granollers el 9 de desembre de 1960, i *Vint anys de cineclubisme a Granollers. 1950-1970* (1986). Paco Monja va coordinar el número especial de la revista *Vallés* «El cine a Granollers. 1895-1995. Els seus protagonistes». Joan Garriga i Andreu és autor dels textos del Centre d'Estudis: *El No-Do com a font d'estudi del franquisme* (2002) i *Granollers a través del No-Do* (2003), i va dirigir també el vídeo *El Cine-Club de l'Associació Cultural, història en blanc i negre i color* (1995) per a Granollers Televisió. Els que signem hem escrit: *El cinema a Granollers* (1980), *El cinema fins a la Guerra Civil* (1987), *El cinema a Granollers: noves aportacions* (1997) i *La recuperació d'imatges a Granollers per l'Associació Cultural* (2000).

La majoria dels cineastes eren autors dels guions de les seves pel·lícules; tot i així cal esmentar Sergi Pons i Micky Puig, de l'Ametlla del Vallès, Jonathan Gelabert i darrerament Enric Boluda i Eva Calvet, que l'any 2001 van aconseguir un premi atorgat per l'Associació de Guionistes de Girona.

Cinema Majèstic de Granollers, tancat el 2001, igual que el Cinema Mundial de la mateixa ciutat. (Fotografia: Pere Cornellas, HMG)

Cinema Alhambra de la Garriga, l'any 2003. (Fotografia: M. Jesús Calvo, arxiu autors)

Mundial Cinema de Sant Celoni, l'any 2003. (Fotografia: Jordina Medalla, arxiu autors)

CONTINUARÀ...

La història que hem explicat no s'amotlla a les que sovint hem vist a les sales de cinema, perquè hi falta el clímax final, però és que aquest *Inici d'una història. El cinema al Vallès Oriental* no és més que això, un començament, un primer pas perquè algú, en qualsevol població de la nostra comarca, continuï explicant més coses d'aquest món tan màgic que és el cinema. La llum del projector resta apagada, però a terra, al seu costat, resten encara molts metres de pel·lícula per descobrir i la sala és plena de gent.

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment a totes aquelles persones i institucions que, d'una manera o altra, ens han donat el seu testimoni, una mica del seu temps, la seva memòria, la seva ajuda i el seu saber. Sense elles no podríem haver tirat endavant.

Persones

Josep Agustí (Vilanova del Vallès), Amadeu Altimira (Sant Celoni, Llinars del Vallès, Sant Pere de Vilamajor i Santa Maria de Palautordera), Ana Álvarez (Sabadell), Antonia Ardanuy (Barcelona), Jordi Artigas (Barcelona), Mn. Joan Batlles (Bigues), Pilar Batlles (Bigues), Lluís Bauxell (Granollers), Esperança Bosc (Granollers), Arian Botey (Granollers), Hèctor Botey (Canovelles), Estefania Bretones (Granollers), Mariona Bruzzo (Barcelona), Joan Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana), Josep Calle (Mollet del Vallès), Maria Jesús Calvo (Granollers), Asun Candial (Granollers), Antònia Camp, vídua de Gassull (Caldes de Montbui), Maria Teresa Castelló (Granollers), Joan Castellsagué (Mollet del Vallès), Carme Clusellas (Cardedeu), Joan Codina (Mollet del Vallès), Josep Collet (Sant Celoni), Agustí Corominas (Granollers), Jaume Dantí (Santa Eulàlia de Ronçana), Manel Esteban (Barcelona), Marta Ferrer (Granollers), Carolina Freixa (Sant Celoni), Miquel Fusté (Granollers i Mollet del Vallès), Mercè Gaig (Granollers), Raimundo Garcia (Caldes de Montbui), Amador Garrell i Garcia (Granollers), Joan Garriga (la Garriga), Maria Eulàlia Gassull (Caldes de Montbui), Carles Gesa (Cardedeu), Anton Giménez (Barcelona), Manel Gómez (Cardedeu i Sant Celoni), Palmira González (Barcelona), Albert Granado (Granollers), Carme Juan (la Roca del Vallès), Isaki Lacuesta (Barcelona), Teresa Llobet (Granollers), Conxita Manils (Mollet del Vallès), Eulàlia Manils (Mollet del Vallès), Albert Manyosa (Cardedeu), Daniel Martí (Arbúcies), Joana Molins (Granollers), Èlia Montagud (Granollers), Joan Mundet (Granollers), Jaume Ortuño (Granollers), Francesc Pagès (Gra-

nollers), Jordi Pagès (Granollers), Pruden Panadès (Granollers), Joan Parera (Granollers), Núria Pascual (Llinars del Vallès, Sant Pere de Vilamajor i Santa Maria de Palautordera), Llorenç Peleaz (la Roca del Vallès), Carme Pérez (Granollers), Olga Pey (Granollers), Jordi Planas (Granollers), Conxita Pons (Sant Celoni), Josep Pont (Santa Agnès de Malanyanes), Teresa Pont (Santa Agnès de Malanyanes), Miquel Porter (Barcelona), Joan Portet (Granollers), David Pujol (Roses, Tagamanent), Imma Rams (Granollers), Iolanda Ribas (Barcelona), Carles Ribell (Granollers), Carles Riobó (Granollers), Joaquim Romaguera (Barcelona), Montse Roma (la Roca del Vallès), Mercè Rueda (Barcelona), Quicu Sala (Granollers), Quim Sanz (Granollers), Joan Soler (Santa Maria de Palautordera), Maria Encarnació Soler (Mataró), Martí Sunyol (Cardedeu), Montserrat Teixidor (Granollers), Lluís Tintó (Granollers), Jordi Tomàs (Terrassa), Karles Torra (Caldes de Montbui), Montserrat Torrent (Llinars del Vallès), Santi Trullenque (l'Ametlla del Vallès), Alfred Usart (Sant Celoni i Sant Esteve de Palautordera), Lluís Valentí (Riudellots de la Selva), Antoni Valero (Barcelona) i Vicenç Viaplana (Granollers).

En aquesta pàgina i a les següents, plaques de vidre amb anuncis que es projectaven en el descans de la projecció els anys 40. (Col·lecció particular Carles Riobó)

Institucions

Agrupació Excursionista de Granollers
Aliança de Lliçà de Vall
Arxiu de Cinema, Departament d'Història de l'Art, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona
Arxiu de la Filmoteca de la Generalitat de Catalunya, Barcelona
Arxiu Municipal de la Roca del Vallès, masia el Molí, Santa Agnès de Malanyanes
Biblioteca de can Pedrals, Granollers
Biblioteca de Parets del Vallès
Biblioteca Cinematogràfica Delmiro de Queralt, Filmoteca de la Generalitat de Catalunya, Barcelona
Centre Cultural de la Fundació la Caixa, Granollers
Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers
Cinema Rescat, Associació Catalana per la Recerca Cinematogràfica
Col·lecció Jordi Tomàs, Col·lecció Cinematogràfica, Terrassa
Col·legi de Directors de Cinema de Catalunya
Fons de cinema cedit per Esteve Sala i Cortès a l'Associació Cultural de Granollers
Hemeroteca Municipal Josep Móra de Granollers
Societat Coral Amics de la Unió

FONTS DOCUMENTALS²⁶

Prensa local i comarcal

Acción Católica (1941-1960)
Cinematografo (1904)
El Congost (1886-1904)
El Correo Catalán [Vallès Especial] (1971-1975)
El Demócrata (1913-1917)
Estilo (1940-1942)
Foc Nou (1918-1920)
La Gralla (1921-1937)
Granollers Comunitat Cristiana (1960-1977)
Granollers Informatiu (1979-2003)
La lucha (1906-1907)
Llevor (1908-1909)
Montbui (1944-1968)
Montseny (1929-1935)
El mosquit (1905-1906)
El 9 Nou (1989-2002)
La opinión (1899-1913)
Orientación (1911)

Orientaciones Nuevas (1937-1938)
La Pipa (2001-2002)
Plaça Gran (1978-1990)
La Portada del Vallès (1995-1997)
La Razón (1903-1908)
Revista del Vallès (1977-2003)
Els Roquerols (1984-1993)
PubliJordi (1982-2003)
El Pueblo Vallesano (1905-1906)
La Vall del Mogent (1933-1936)
El Vallès (1906)
Vallés (1942-1977)
El Vallès Nou (1912-1918)
La Veu del Vallès (I 1896-1905, II 1919)

Bibliografia

AGUILAR, C.: *Guía del Video-cine*. Càtedra, Madrid, 1990.
L'Aliança. 75 anys. Lliçà d'Amunt. Ateneu L'Aliança de Lliçà d'Amunt. Ajuntament de Lliçà d'Amunt, 2002.
ALONSO, M.; MATILLA, L.: *Imágenes en libertad*. Nuestra Cultura, Madrid, 1980, vol. 2. p. 45-47 i p. 99-103.
ALSINA I BOIX, N.; JUBANY I PINÓS, M. A.: *Una ullada al passat. Història gràfica de Dosrius, Canyamars i el Far (1900-1975)*. Ajuntament de Dosrius, abril 1995, p. 231.
AMO, del, A.: *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*. Cátedra/ Filmoteca Española. Madrid, 1996.

²⁶ Hem intentat contrastar els testimonis orals amb proves documentals. La memòria oral, és «sentida» i comporta imprecisions. Ens en fem responsables i agraïrem aclariments o rectificacions. Excusem la citació individual, per raons d'espai, de totes les publicacions periòdiques consultades. Només son citats explícitament els articles més significatius.

- ARTIGAS, J.: *Caricatures de Franco*. La Campana, Barcelona, 1975, p. 117-118.
- ASSOCIACIACIÓ CULTURAL: *Programació del CINE-CLUB 1950-1985. Ordenada de forma cronològica i per directors*. Associació Cultural, Granollers 1985.
- BAUXELL, L.: «Què passa, mestre...?». *Associació Cultural de Granollers*, núm. 1, desembre de 1989, p. 57-58.
- BOTEY, L.; MEDALLA, J.: *El cinema a Granollers*. Premi II Memorial Joan Camps 1980. [Inèdit]
- BOTEY, L.; MEDALLA, J.: *El cinema abans de la Guerra Civil*. Propostes didàctiques: Agustí Coromines i Manel Gener. Ajuntament de Granollers, Granollers 1987. Col. Coneguem Granollers, núm. 5.
- BOTEY, L.; MEDALLA, J.: «El cinema a Granollers. Noves aportacions». *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis 1996*. Associació Cultural de Granollers, Granollers, juny de 1997, p. 11-43.
- BOTEY, L.; MEDALLA, J.: «La recuperació d'imatges a Granollers per l'Associació Cultural de Granollers». *Cinema Rescat. Investigació, recerca i recuperació del patrimoni cinematogràfic català*. Any IV, núm. 19, 2n trimestre de 2000, p. 19-24 i 29.
- CALLE, J; CARDONA, R. MEDALLA, J.; RIBAS, I. «Granollers, Festa Major 1914». *Cinema Rescat. Investigació, recerca i recuperació del patrimoni cinematogràfic català*. Any VII, núm. 14, 2003, p. 25-35.
- CANYAMERES, M.: *Caldes cara a cara. A l'encontre de tot un poble*. Edició de l'autora, Caldes de Montbui, 1977, p. 170-174.
- CAPARROSLERA, J.M.: «Desde Granollers'71: El "Show" del cine espanyol». *Cinestudio*, núm. 98, juny de 1971, p. 8-11.
- Cineastes de Granollers. Una aproximació a la història de la ciutat*. Associació Cultural de Granollers, Granollers, desembre de 1995 – gener de 1996. [Programa de mà]
- CINE-CLUB LA GARRIGA: *Cinema a la Garriga 1910-1917*. I Mostra de Cinema, la Garriga 1997. [Vídeo]
- «Cine-Club Infantil». *Granollers Comunitat Cristiana*, núm. 1251, 20 de setembre de 1975, p. 3; núm. 1252, 27 de setembre de 1975, p. 7.
- CINE-CLUB INFANTIL DE GRANOLLERS: «Cinema-Club infantil». *Granollers Comunitat Cristiana*, núm. 1302, 5 de setembre de 1976, p. 3 i 9.
- Cine-club 35 anys*. Associació Cultural, Granollers, 1985. [Programa d'actes].
- COMAS IDURAN, P.: *A l'acabar els XX. Els locals de divertiment*. Programa de la Fira de Sant Isidre, Cardedeu, maig de 2000, p. 111-128.
- Cuenta Corriente con Cine Parroquial*. Granollers, 10 d'octubre de 1971 - 30 de juny de 1979. [Llibre de comptes de les activitats per a la mainada dutes a terme a la sala Sant Esteve de la Parròquia de Granollers. Associació de Pares de Família (1971-1974). Cine Club Infantil CCI (1974-1979)].
- DURAN I PADRÓS, A.: *La política cinematogràfica de la Generalitat republicana: El Comitè de Cinema de la Generalitat de Catalunya. El cinema espanyol, de l'adveniment i la implantació del cinema sonor (1929) a l'esclat de la Guerra Civil (1936)*. III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques. "Cinematògraf". Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 1993. II època, núm. 3.
- Encontre Vídeo Granollers '80. Memorial Ramon Dagà (1892-1962)*. Associació Cultural de Granollers. Museu de Granollers, 7-12 d'octubre de 1980. [Programa d'actes]
- 2/Encontre Vídeo Granollers. Memorial Ramon Dagà (1892-1962)*. Associació Cultural de Granollers. Museu de Granollers, 16-31 de desembre de 1981. [Programa d'actes]
- EQUIP "FRUCTUÓS GELABERT" DEL CEDAEC: *Breu història del cinema primitiu a Catalunya*. Edicions Robrenyo, Mataró, 1977.
- ESTANY I CORBERA, M.: *Ama a tu mujer de Ramon Dagà, 1923*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura : Història del Cinema fins al 1930. Barcelona [1999-2000 ? No datat]. [Inèdit].
- FARNÉS, J. M.; TINTÓ, L.: *Crònica de la Unió liberal*. Ajuntament de Granollers, Granollers, 1981.
- FARNÉS, J.M.: *Masanafotògraf. Granollers 1894–Barcelona 1979*. Fundació "la Caixa", Granollers, 1984. [Catàleg de l'exposició].
- Fons bibliogràfic de cinema cedit per Esteve Sala i Cortès a l'Associació Cultural de Granollers*. Associació Cultural de Granollers, Granollers, 1994.
- Fons de nitrats de la Filmoteca*. Vol I Films de Ficció. Filmoteca de la Generalitat de Catalunya i Àmbit Serveis Editorials, Barcelona, 2001.
- GARRELL, A.: *El cinema a Granollers*. Publicacions La Gralla, Granollers, 1933, Vol. VII p. 99-106. [Extraordinari Festa Major Granollers 1933]
- GARRELL, A.: *Granollers Vila Oberta*. Miquel Arimany, Granollers, 1960.
- GARRIGA, J.: *El Cine-Club de l'Associació Cultural, història en blanc i negre i color*. Granollers Televisió, 1995. [Vídeo]
- GARRIGA, J.: *Granollers. El bombardeig de 1938*. Ajuntament de Granollers, Granollers 1988 i 2002. Col. Coneguem Granollers, núm. 4.
- GARRIGA, J.: «El No-Do com a font d'estudi del franquisme». *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis*. 2001. Associació Cultural de Granollers. Granollers, 2002, p. 177-181.
- GONZÁLEZ, P.: *Els anys daurats del Cinema Clàssic a Barcelona 1906-1923*. Institut del Teatre. Edicions 62, Barcelona, 1987.
- GONZÁLEZ, P.: *Història del cinema a Catalunya*. I. L'època del cinema mut, 1896-1931. Llar del Llibre, Barcelona, 1986.
- GONZÁLEZ, P.; CANOVAS, J. T.: *Catalogo del cine español: películas de ficción (1921-1930)*. Filmoteca Española. Instituto de la Cinematografía y de las Artes Audiovisuales. Ministerio de Cultura, Madrid, 1993.
- GONZÁLEZ, R.; PÀMIES, A.: *Dossier explicatiu i informatiu per a les escoles, de les activitats organitzades per l'Associació Cultural de Granollers per a escolars de la comarca del Vallès Oriental*. Associació Cultural de Granollers, Granollers 31 de desembre de 1989.
- GRIVÉ, M.: «El cinema sonor a Sant Celoni». *Montseny*, núm. 217, 16 de gener de 1932.
- «Guía de la Industria y el Comercio Cinematográfico en España e Industrias relacionadas con el mismo para 1936». *Arte y Cinematografía*. [Extraordinari Noces d'Argent], Barcelona 1936.

JOSEPH, M.: *La impremta del meu pare*. Pòrtic, Barcelona, 1970.

LEPORI, A.: *Programes de mà de cinema a Mollet de la dècada 1940*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura : Cinema a Catalunya. Barcelona, 28 de maig de 1996. [Inèdit].

LLIMARGUES, J.: *La Garriga: 10 anys de projeccions cinematogràfiques. 1954-1964*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura: Història de la Cinematografia. Barcelona, juny de 1983. [Inèdit].

MANYOSA, A.; SUNYOL, M.: *El ball de l'espolsada a Cardedeu. Cent anys de la filmació (febrer 1902 - febrer 2002)*. Museu Arxiu Tomàs Balvey, Cardedeu 2002. [Vídeo].

MARTÍNEZ, M. L.: *El cine de animación en España (1908-2001)*. Fancy Ediciones, València, 2003.

MASÓ, A.; PORTER, M.: *La faràndula. El Fons de l'Arxiu de la Filmoteca de la Generalitat*. Suplement del programa núm. 34, curs 1992-1993.

MASÓ, C.: *La historia del cine en Cardedeu*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura : Història del Cine. Barcelona, juny de 1990. [Inèdit].

MEDALLA, J.; MARTÍ, D.: *El cinema a la vila d'Arbúcies*. Llibres del segle. Museu Etnològic del Montseny, La Gubella, Gauses, 1998.

MONJA, P.: «El cine a Granollers 1895-1995: Els seus protagonistes». *Revista del Vallès*, núm. 993, 23 de desembre de 1995. [Extraordinari Nadal]

MONJA, P.: «Fundació Hospital Asil de Granollers. 1923-19298. 75è aniversari de l'edifici històric». *Revista del Vallès*, suplement extra del núm. 3.378, 20 de desembre de 1997. [Extraordinari Nadal]

NADAL, F.: «Las XII Semanas del Cine Español». *Revista del Vallès*, núm. 993, 23 de desembre de 1995, p. 3-49. [Extraordinari Nadal]

«El nou curs, també a la sala Sant Esteve». *Granollers Comunitat Cristiana*, núm. 1301, 18 de setembre de 1976, p. 2.

NUEVE Y MEDIO: «La imagen y el niño. A la búsqueda de nuevas experiencias. El Cine-Club Infantil de Granollers». *Cinema 2002*, núm. 10, desembre de 1975, p. 44-45.

ORTS, E.: *El cine. 749 bio-filmografías de directores del cine sonoro mundial. Apéndice con reseñas filmográficas de 340 directores mas*. Col·laboradors: Jaume Genover i Isidre Guarro. Ediciones Mensajero, Bilbao, 1983. 3 vol.

PAEZ, R.: *Trabajo de colaboración sobre la cinematografía en Mollet del Vallès*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura: Introducció al cine sonor. Barcelona, setembre de 1991. [Inèdit]

PORTERIMOIX, M.: *Història del cinema a Catalunya 1895-1990*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992.

POZO, S. del [Rafael González Santos]: «Las dificultades del cine infantil». *El Correo Catalán*, edició 2/Vallés Especial. 14 de novembre de 1974, p. III.

Programes de mà de les activitats del Centre Cultural de la Fundació "la Caixa" de Granollers. Granollers, 1981-2003.

Rafael González Santos. *Medalla de la Ciutat*. Ajuntament de Granollers, Granollers, juny de 2002.

«Reformes a la sala Sant Esteve». *Granollers Comunitat Cristiana*, núm. 1205, 2 de novembre de 1974, p. 5.

ROMAGUERA, J.: *Quan el cinema comença a parlar en català. 1927-1934*. Barcelona, 1992.

SALA, E.: «Vint anys de cineclubisme a Granollers. 1950-1970». *Cinematògraf*. Federació Catalana de Cine-Clubs, Barcelona, 1986, p. 445-456.

SALA, E.: *Notes per a una història del cinema a Granollers*. Ponència escrita per Esteve Sala i Cortès i llegida al Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers, el 9 de desembre de 1960. Publicada al *Fons bibliogràfic de cinema cedit per Esteve Sala i Cortès a l'Associació Cultural de Granollers*. Associació Cultural de Granollers, Granollers, 1994, p. 35-47

SAURI, G.: *Dossier del local de cinema "Esbarjo". Cardedeu -1933-1989*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura : Tècniques per a la recerca en història de la cinematografia. Barcelona, juny de 1989. [Inèdit]

SAURI I BOIX, G.: *Dossier de recull d'antecedents històrics i documentació sobre el cinema a les comarques [poblacions ?] Cardedeu, Granollers i Santa M. de Palautordera*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Assignatura : Història de la Cinematografia Clàssica. Barcelona, juny de 1989. [Inèdit]

SERRA, J.: «Cine infantil». *Imagen y sonido*, 1963-1967 [Articles diversos].

SERRA VIÑALS, R.: *Història del Cinema a Cardedeu. (Vallès Oriental)*. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Treball de col·laboració. Barcelona. [Inèdit]

SUNYOL, M.: «La vida cultural a la Garriga: (1939-1970)». *Centre d'estudis i debats*, la Garriga, 1990.

TINTÓ, L.: «Un cine club infantil». *El Correo Catalán*, edició 2/Valles Especial, 21 de març de 1975, p. 1.

TORRELLA, J.: *Crónica y análisis del cine amateur español*. Rialps, Madrid, 1965.

V. A.: *Historia del cortometraje español*. Festival de Cine de Alcalá de Henares. Filmoteca de la Generalitat Valenciana, Madrid, 1996.

VILA, E.: *El Centre Moral i les primeres projeccions cinematogràfiques a Castellterçol*. Programa festa major, Castellterçol, agost de 1998.

VIÑAS, F.: «El Teatre de la Natura: els modernistes a la Garriga». *Lauro*, núm. 13, octubre de 1997, p. 27-36.

YEBENES, P.: *Cine de animación en España*. Ariel, Barcelona 2002.

YLLA-CATALÀ, J.; PONCE, S.: *La pel·lícula del Cineclub. Un capítol de la història de Vic (1958-200)*. Eumo Editorial, Vic, 2001.

Internet

<http://www.mcu.es>

<http://us.imdb.com/>

